

Jasna Horvat
ANTIATLAS

Izdaje
Naklada LJEVAK, d.o.o.

Direktorica
PETRA LJEVAK

Urednica
NIVES TOMAŠEVIĆ

Jasna Horvat

ANTIATLAS

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Grada Zagreba

Zagreb, studeni 2014.

© za hrvatsko izdanje
Naklada LJEVAK d.o.o. i Jasna Horvat, 2014.

Samo je jedan netko, iz Hrvatske pustolov,
došao posjetiti Veronicu našu, čija prastara
slava ne gasne, u mislima zbori, gledajući:
„Moj Gospode, Isuse Kriste, pravi Bože, je li
tvoja slika bila tada kao što ju vidim sad?“
DANTE ALIGHIERI, *RAJ*, 31, 103

Tko doma ne sidi i ne haje truda,
po svietu taj vidi i nauči svih čuda.
MARIN DRŽIĆ, *TIRENA*

ISBN 978-953-303-786-8 (meki uvez)
CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem

ISBN 978-953-303-787-5 (tvrdi uvez)
CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem

Sadržaj

Moji atlasi	9
APODEMIJA – krećem na put!	13
Palma de Mallorca	14
Pariz	30
Moskva	46
Barcelona	62
Peking, Šangaj	75
Beograd	104
Aman, Petra, Jeruzalem	123
Amanopis	126
Kopenhagen, Tallinn, Sankt Peterburg,	
Helsinki, Stockholm	179
Zagreb	204
Beč	208
Osijek	222
Cancun	226
Krk	262
New Delhi, Jaipur, Agra	271
Indijanje	282
Osijek	349
Rio De Janeiro, Buzios	352
 Apodemijski savjetnik	 419
Itinerarij	419
Osobne isprave	420
Pametne naprave	420

Odjeća	421
Kozmetika	421
Lijekovi	422
Ručna prtljaga	422
Hrana	423
Let zrakoplovom	423
Poveznice	424
Kulturne prakse	430

Moji atlasi

Putnici se razlikuju od neputnika po načinu maštanja. Maštamo, doduše, svi, ali putnici maštaju o putovanjima onako kako izumitelji maštaju o svojim izumima. Za putnike su putovanja rijetke dragocjenosti, o njima vode razgovore, bilježe ih u pismima, na fotografijama ili videozapisima. Za razliku od ostalih dragocjenosti, jednom baštinjena putovanja ne mogu se izložiti niti darovati pa tako trajno ostaju u posjedu svojih putnika.

U maštanjima putnika (o prošlim i budućim putovanjima) svoje mjesto imaju i zemlja, i nebo, i rijeke, i mora, u njima se mogu pronaći različita blaga, tajanstveni hramovi, dvorci, kolibe, zvijeri, ljekoviti napitci... Na putovanjima putnici maštaju i o sebi samima, ali ne onakvima kakvi uobičajeno jesu, nego o sebi kao o vlastitim iznenađenjima njih samih.

Moja putnička maštanja započinju zamišljanjem sreće koja bi mi se dogodila pri otkrivanju do sada neotkrivenog predjela ili atlasa. Taj neotkriveni atlas u mojim maštanjima nosi ime *Atlas*¹ *ludnja*²,

1 Atlas (grč.) 1. Zbirka zemljopisnih i astronomskih karata sustavno sređenih u sadržajnu cjelinu (naziv po mitol. liku koji se javlja u 16. st. na naslovnoj stranici Mercatorove zbirke karata). Također naziv za zbirke *tabela* i *ilustracija* u botanici, zoologiji, medicini, tehnici. 2. ANAT prvi kralješak u vratnom dijelu kralješnice; zove se tako jer nosi glavu kao što *Atlant* (Atlas) nosi nebo. 3. ARHIT kip muškarca koji služi kao potporanj. 4. Jedan od triju temeljnih vezova pri tkanju. 5. Vrsta *tkanine* glatke, sjajne površine najčešće od svile ili filamentnih kem. vlakana. 6. LINGV jezični a., atlas u kojemu su, na kartama, na mrežu izabranih punktova nekoga jezičnog područja, sinoptički naneseni jezični izrazi za pojedine pojmove i značenja. (Hrvatski leksikon)

2 Ludnja – putovanje, skitnja.

a mjesta koja se nalaze u njemu izmišljena su (dakle, i neotkrivena) i do njih se dolazi isključivo balonom, biciklom, pješice, splavom, lijanom ili nekim drugim bešumnim „prijevoznim sredstvom“.

Budući da svoj izmaštani atlas još uvijek nisam pronašla, prisljane sam putovati „zapravo“. I premda se za putovanja pripremam, ona su za mene bila i ostala čudo u kojemu je neobjašnjivo sve: izbor odredišta, vještina kojom pakiram putne torbe, ja sama takva kakva jesam, B. kao moj suputnik, ali i svi ostali koje susrećemo upoznajuci kroz njih ponajprije nas same, a zatim i mi izmijenjeni u povratku u odnosu na nas kakvi smo bili u polasku.

Stvarna putovanja otpočinjem bez *atlasa*. Ona se, jednako kao i život, uspijevaju pobrinuti da se događaji odvijaju drukčije od naših predumišljaja i nacrti. Suputnici su oni koji znaju neizgovorenu stranu naše putničke priče. Oni su ti kojima je poznato jesam li bila ili tek trebam ići, jesam li se vratila ili je putna torba upravo spakirana. Suputnici su ujedno i suvlasnici mojih putovanja i mi ih, naša zajednička putovanja, ne možemo predati nikome drugom u vlasništvo.

Možda upravo zato putovanja skupljam, kolekcioniram i zapisujem. Njihove itinerare popunjavam riječima u koje dodajem zvukove i slike, fotografije i suvenire, a zatim jednom zapisano putovanje odlažem u mapu kojoj kasnije zašivam korice i pritom zamišljam da stvaram izmaštani *Atlas ludnja*.

Moja zapisana putovanja moj su *Antiatlas*³ umnogome različit od onoga koji tražim. Pisala sam ga nazivajući samu sebe Alemperkom – mitskom pticom pričalicom, a po uzoru na one putnike čija su traganja za idealnim mjestom ostala sačuvana posredovanjem pisane riječi. Ti su putnici Odisej i Don Quijote, Ksenofont sa svo-

jim *Efeškim pričama*, Ibn al-Džubajr⁴, Evlija Čelebija⁵, Ibn Haukal⁶, Lav Afrikanac⁷, Dante s *Božanstvenom komedijom*, a iz ovih naših krajeva – Marko Polo⁸ sa svojim *Milijunom*, Vladimir Mažuranić sa studijom *Melek Jaše Dubrovčanina*, Hektorović sa *Ribanjem i ribar-*

4 Ibn al-Džubajr (arap. Abū 'l-Ḥasan Muḥammad ibn Aḥmad ibn Ġubayr [ibn Ḥaba'jr]), arapsko-španjolski putopisac (Valencija, 1145 – Aleksandrija, 1217). Bio je u službi na dvoru u Granadi; hodočasteći u Meku (1183–85) prošao je Egiptom, Arabijom, Sirijom, Jeruzalemskim Kraljevstvom i Iranom, a na povratku Sicilijom i Sardinijom. Njegov *Putopis (Rihla)* bio je uzor kasnijim arapskim putopiscima. (Hrvatska enciklopedija)

5 Evlija Čelebi (tur. Evliya Çelebi), osmanski putopisac i diplomat (Istanbul, 25. III. 1611 – Istanbul, oko 1682). Studirao teologiju, 1636. stupio u službu sultana Murata IV. Iste godine sudjelovao je u ratu protiv Perzije. U službi svojega rođaka Mekel-Ahmed-paše, koji je zauzimao visoke položaje, više od 40 godina putovao Osmanskim Carstvom i upoznao mnoge zemlje i gradove. Rezultate putovanja objavio je u djelu *Putopis (Seyahatnâme)* u 10 knjiga u kojem opisuje vlastite doživljaje, iznosi anegdote i priče, ali daje i jedinstvena svjedočanstva za kulturnu povijest. U tom zanimljivom djelu opisao je bosanske i hrvatske krajeve kroz koje je proputovao. Prigodom 400. obljetnice njegova rođenja, UNESCO je 2011. proglasio godinom Evlije Čelebije. (Hrvatska enciklopedija)

6 Ibn Haukal (arap. Abū 'l-Qāsim Muḥammad ibn Ḥawqal [ibn ha'wqal]), arapski putopisac (X. st.). Kao trgovac putovao je 28 godina (od 943) po islamskom svijetu od Kaspijskoga jezera, Turkestana i Indije do Sjeverne Afrike i Španjolske. Njegov putopis *Putovi i kraljevstva, pustinja i pustoši (Al-masālik wa 'l-mamālik wa' l-mafāwiz wa' l-mahālik)* proširena je i vlastitim opažanjima obogaćena verzija putopisa Ibrahima Istahrija. (Hrvatska enciklopedija)

7 Lav Afrikanac (lat. Leo Africanus, arab. al-Ḥasan ibn-Muḥammad al-Wazzān), arapski putopisac i geograf (Granada, oko 1490 – ? Tunis, oko 1554). Školovao se u Fèsu. Putovao je i istraživao sjevernu Afriku (Timbaktu) i zapadnu Aziju (1512–17). Od 1517. živio u Rimu; prešao na kršćanstvo (1520; dobio ime Johannes Leo de Medicis), učio talijanski i latinski, a podučavao arapski. Napisao je putopis (1526) na arapskom i talijanskom jeziku, objavljen pod naslovom *Opis Afrike (Descrizione dell' Africa)*, 1550), koji je Europljanima dugo bio glavni izvor podataka o sjevernoj Africi. (Hrvatska enciklopedija)

8 Polo, Marko (tal. Marco), istraživač i putopisac (Venecija ili Korčula, 1254 – Venecija, 8. I. 1324). Marko je Polo jedan od prvih europskih putopisaca i dugogodišnji pouzdanik Kublaj kana. Proputovao je mnoge krajeve Dalekog istoka (sve do Mianmara i Vijetnama), upoznao jezike i običaje različitih naroda. God. 1298. Polo je sudjelovao u sukobu između mletačkih i genoveških brodova kraj Korčule, gdje je bio zarobljen. U zarobljeništvu je ispričao svoje doživljaje s putovanja prijatelju Rusticellu iz Pise, koji ih je zabilježio na francuskom jeziku u djelu *Knjiga svjetskih čudesa (Livre des merveilles du monde)*, poslije poznatom pod nazivom *Milijun* (tal. *Milione*). Od XIV. st. Polov putopis poslužio je kao podloga za geografske karte Azije (Laurentinski portulan iz 1375), a bogatstvo i egzotičnost opisanoga svijeta poticali su pustolove pomorskih zemalja i gradova (Portugala, Španjolske, Genove) da traže pomorske putove u zemlje Dalekog istoka. (ulomci su iz Hrvatske enciklopedije)

3 Anti Atlas, gorje u južnom Maroku, dio planinskoga lanca Atlasa; visok do 3304 m (Jebel Sirwa ili Siroua). Pruža se južno od Visokoga Atlasa u duljini od 500 km, između rijeka Sousse i Drâa. Građeno je od prekambrijskih i paleozojskih stijena. U dolinama uzgoj pamuka, na obroncima stočarstvo. (Hrvatska enciklopedija)

skim prigovaranjem te najrazličitiji biblijski i jeruzalemski itinerariji i svi ostali tekstovi koji su ozbiljavali moju potrebu da imaginarno ovjerim u stvarnom.

Antiatlas okuplja stvarna zbivanja i stvarne mape te predstavlja jedan od načina kako se izgubiti u vremenu i pronaći u prostoru. U njemu se nalaze fragmentirani i izabrani dijelovi putopisa koje sam pisala i u obliku pisama slala svojim prijateljima. Prvi dio započinje *apodemijom* – uzvikom najave kretanja na put – u njemu se istodobno susreću odlazak i povratak, umijeće putovanja i umijeće ostajanja, pisanje i čitanje, stvarno i imaginarno. Drugi dio nastajao je po uzoru na čuvenu *ars apodemica* ili nauk o umijeću putovanja⁹. U njemu sam razmišljala o ovodobnom *Homo viatoru* – čovjeku u hodu i pokretu te sam mu namijenila svoje podsjetnike koje koristim kao dio osobne metodike „umijeća putovanja“.

⁹ „Nauk o umijeću putovanja (*ars apodemica*, kasnije zaživljuje i u europskim jezicima kao engl. *art of travel*, njem. *reisekunst*, franc. *art de voyager*) zapravo je metodički usustavljen korpus znanja o putovanju, koji zbog niza razloga doista možemo primjereno lokalizirati u skladu s naslovom Kuzmićeva prijevoda Aristotelove *Poetike*. U njegovu ishodištu nalaze se rasprave koje su 'praksu putovanja u svojoj epohi kodificirale i modificirale' (Stagl 2002: 94), dakle uspostavile pregled i standarde procesa i s njim povezanih znanja.“ Dean Duda, *Kultura putovanja*, 2012, str. 148.

APODEMIJA – krećem na put!

... u posljednjoj četvrtini 16. stoljeća razvio se teorijski sustav zvan *ars apodemica*, koji je iznjedrio velik broj djela o tome kako valja putovati i putovanje opisati. Čitava ta velika serija tekstova zastupala je stajalište kako su putovanje i njegov putopis integralni nezaobilazni dijelovi akademske uljudenosti.

IRENA MILIČIĆ, *TEORETIČARI, HODOČASNICI, ČINOVNICI*

Hodočasnikom zovemo onoga koji putuje po stranim zemljama i marno promatra sve što je nužno ili korisno znati te koji svoje putovanje ne poduzima nepromišljeno nego razborito, potaknut javnim dobrom, čašću i slavom, koji ne dopušta da ga nevažni razlog smete u njegovu naumu nego bdije nad razlozima radi kojih je na putovanju.

HILARIUS PYRCKMAIR¹⁰, *KOMENTAR O PUTNIČKOME UMIJEĆU ILI PRAVI RAZLOG ZA PUTOVANJE (Comentariolus de arte apodemica, seu Vera Peregrinandi ratione)*

Na putovanju, među ritualima odlaska i povratka, odvija se jedan mogući život književnosti i to u nekoliko smjerova...

DEAN DUDA, *KULTURA PUTOVANJA*

¹⁰ Tvorac termina *ars apodemica*

PALMA DE MALLORCA

(39°33'20"S/ 2°37'35"E)

Živimo bez intimnosti, stan je konačište, biti doma je sentimentalizam. Kajitske smo egzistencije, uvijek na putu, ali nitko ne zna kamo ide, Putovanja i nema, već samo promet. Spavamo na ulici, i na prozore stavljamo zastore, vjerojatno samo zbog lažnog stida.

BÉLA HAMVAS, *JASMIN I MASLINA*

Nema pravog kuta koji me privlači
kao ni prave, čvrste, nesavittljive crte
stvorene radi čovjeka.
Privlači me krivulja slobodna i senzualna,
krivulja koju nalazim u brdima moje zemlje,
u krivudanju njezinih rijeka,
u morskim valima,
na tijelu žene koju volim.

OSCAR NIEMEYER

Arhitektura je moj hobi, jedna od mojih radosti: stvoriti nov i stvarateljski oblik koji armirani beton sugerira, otkriti ga, umnožiti ga, unijeti ga najavangardnijom tehnikom. To za mene znači izmisliti spektakl arhitekture.

OSCAR NIEMEYER

U 17. st. Nizozemci su bili ti koji su, istjeravši Španjolce iz Brazila, a prije no što će njih sam otjerati Portugalci, slali znanstvenike i umjetnike da proučavaju prirodu kolonije. Albert Eckhout zabilježio je susret između nizozemske prirode i brazilske vegetacije. Lubenice, rujevi, Anona, Kristov cvijet i ananas ističu se na podlozi neba kao neka planina okusa i mirisa. Američke tikvice i krastavi miješaju se s europskim karfiolom i repom, slaveći zajedništvo povrtnoga svijeta s ovu i s onu stranu Atlantika.

ITALO CALVINO, *KAKAV JE NOVI SVIJET (U: ZBIRKA PIJESKA)*

Svaki grad u novije doba ima tako više-manje uspješno postavljene monumentalne spomenike, budući da su se u pojedinim slučajevima umjetnici svim silama trudili da izbjegnu barem grube greške. No umjetnost bez iznimke pati od bolesti razbacivanja spomenika po svim gradskim trgovima u uglovima.

CAMILL SITTE, *POBOLJŠANI MODERNI SISTEM*

Svakome bi trebalo odrediti da putuje, s vremena na vrijeme. Čak i više: da nikada ne zastane duže nego što je neophodno. Čovjek nije drvo, i vezanost je njegova nesreća, oduzima mu hrabrost, umanjuje sigurnost. Vežući se za jedno mjesto, čovjek prihvaća sve uslove, čak i nepovoljne, i sam sebe plaši neizvjesnošću koja ga čeka. Promjena mu liči na napuštanje, na gubitak uložnog, neko drugi će zaposjesti njegov osvojeni prostor, i on će počinjati iznova. Ukopavanje je pravi početak starenja, jer je čovjek mlad sve dok se ne boji da započinje. Ostajući, čovjek trpi ili napada. Odlazeći, čuva slobodu, spreman je da promjeni mjesto i nametnute uslove.

MEŠA SELIMOVIĆ

Jedino je putovanje unutarnje putovanje.

RAINER MARIA RILKE

Svijet je knjiga. Onaj tko ne putuje, pročita samo jednu njezinu stranicu.

SVETI AUGUSTIN

Osijek, 14. kolovoza 2008., četvrtak

Nalazim se u *intermezzu* dvaju ljetnih egzodusa: vratili smo se s Mallorce i pripremamo se za novi odlazak, ovaj put po hrvatskim toposima Hercegovine, Dalmacije i otoka Brača.

Posljednja tri dana u Mallorci sanjala sam kako ću stići kući i oprati prozore – što, naravno, nakon povratka nisam učinila. Ženska histerija? Potreba za tjelesnom čistoćom uslijed dojma sveopće prljavosti?

Prava dragocjenost svakog putovanja potpuna je upućenost B.-a i mene jedno drugom. Razgovaramo i kada šutimo.

Na Mallorci smo razgovarali o knjizi Jasmine Mihajlović *Pariski poljubac*¹¹. Premda joj je ona autorica, pravi povod zanimanja za knjigu i autoricu zapravo je Milorad Pavić¹² – suautor *Pariskog*

11 **Opis s korica knjige:** „Pariski poljubac je specifičan avanturističko-putopisni roman. Dešava se tokom četiri dana u Parizu. Istovremeno je to zabavan metafizičko-filozofsko-ezoterijski roman koji se može čitati kao priručnik o preživljavanju u najnovijoj eri u koju smo zakoračili. To je knjiga o tome kako prevazići stres, kako kupiti čizmice u Parizu, kako će izgledati budućnost, šta će biti sa hrišćanstvom i drugim religijama, koji su dobri kafići u Parizu, kako se Beograd vidi iz Pariza, a kako Pariz iz Beograda. Ovaj detektivsko-alhemijski roman s elementima naučne fantastike i dešifrovanja urbanih gradskih šifara pokušava preko prošlosti da sagleda budućnost. On, između ostalog, govori o Monalizinom kodu, megastorovima, velikom modnim brendovima, o besmrtnosti i o tome da li brzina ubrzava život ili ga poništava. U svakom slučaju reč je o trokrilnom romanu većeg obima u koji je stalo mnogo što šta, pa i uzbuđenje čitaoca da vidi kraj inicijacijske potrage koja je prerusena u kupovinu tri para čizama. Osim što je realno vreme događanja smešteno u četiri dana, Pariski poljubac govori o trenutku u kojem se nalazimo svi mi, celo čovečanstvo. Reč je o razmehi nove ere sa najnovijom erom. Ili o raskrsnici gde se iz analogne epohe prelazi u digitalnu. Zato on priča i priču o ljubavi, samoći, strahu, globalnim klimatskim promenama, prirodi kao najvećem luksuzu, o Parizu kao gradu koji krije ulaz u onostrano, o muško-ženskim odnosima i o novoj eposi ženskog božanskog. Pariski poljubac traži i nalazi novog mesiju za kojim čezne treći milenijum.“

12 Milorad Pavić rođen je 15. listopada 1929. u Beogradu, povjesničar je srpske književnosti 17.–19. stoljeća, stručnjak za barok i simbolizam, sveučilišni profesor. Nominiran je za Nobelovu nagradu za književnost. Početkom devedesetih počinje živjeti s Jasminom Mihajlović, spisateljicom i književnom kritičarkom. Žive u Beogradu. Pavić je domaću i svjetsku slavu stekao romanom *Hazarski rečnik* (1984. godine). Taj svojevrsni leksikon u 100 000 riječi kritičari i publika brzo su proglasili nezaobilaznim štivom novoga vije-

poljupca, autor kultnog *Hazarskog rečnika*, jedan od pisaca pod utjecajem OuLiPoa (*Ouvroir de littérature potentielle*)¹³.

Pavić je u *Pariskom poljupcu* napisao svega stranicu-dvije (o prostoru u kojemu prebiva vrijeme) i time me ponovno zaintrigirao za svoj rad. Vrativši se kući, željela sam provjeriti temu njegova doktorata i na jednoj od mrežnih stranica pronašla sam sljedeći navod:

Doktorirao je na Sveučilištu u Zagrebu 1966. s temom iz uporedne književnosti “Vojislav Ilić i evropsko pesništvo”, jer mu u Beogradu, Sarajevu i Ljubljani nisu hteli prihvatiti prijavu za odbranu doktorske teze.¹⁴

Neposredno nakon tog navoda o Pavićevu doktoratu, pročitala sam vrlo ružnu vijest koju sam na posve neracionalan način povezala s našim odlaskom na Mallorcu.

24.7.2008. PORODIČNA DRAMA PAVIĆA

Jelena Pavić (43), ćerka autora „Hazarskog rečnika”, izvršila je samoubistvo skokom sa sedmog sprata svog stana u Beogradu. Jelena se ubila preksinoć nešto posle 20 časova skočivši sa terase u Resavskoj ulici broj 21.

Desetak minuta pre skoka, Jelena je došla u stan na sedmom spratu i, prema informacijama iz policije, u trenutku nervnog rastrojstva izašla je na terasu i bacila se. Nesrećna žena je pala na metalni gelender terase stana koji se nalazi na drugom spratu, a od siline udarca gvozdeni gelender se polomio, dok je Jelena na mestu ostala

ka. Mnogi kritičari zabilježili su da je Pavić pisac čudesne imaginacije i predvodnik europske postmoderne. U drugom romanu *Predeo slikan čajem* (1988.) autor je umjesto rječnika za strukturu romana iskoristio formu i pravila križaljke. Godine 1991. objavio je treći roman *Unutrašnja strana vjetra ili roman o Heri i Leandru*, a potom 1994. godine i *Poslednju ljubav u Carigradu* (priručnik za gatanje) 1994. Slijede: *Šešir od riblje kože* (ljubavna priča), 1996., *Stakleni puž* (priče sa Interneta) 1998., *Kutija za pisanje* 1999., *Zvezdani plašt* (astrološki vodič za neupućene) 2000. i *Unikat* 2004. godine.

13 Ou dolazi od skraćenice za *radionica*, *Li literarnih*, *Po potencijala*.

14 Preuzeto s mrežne stranice <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=876.0>

mrtva. Komšije koje su čule strahoviti prasak pozvale su policiju i Hitnu pomoć, koja je konstatovala smrt.

Iako se tragedija dogodila u utorak u večernjim časovima, Milorad Pavić i njegova druga supruga Jasmina Mihajlović, koji su se u trenutku nesreće nalazili na Zlatiboru, strašnu vest saznali su tek juče oko 13 časova, i to od novinara Pressa. Posle desetak minuta, a nakon što su proverili u policiji da je reč zaista o ćerki slavnog pisca, Jelenina maćeha Jasmina rekla je za naše novine da je Pavić potpuno slomljen:

– Milorad je očajan i slomljen. Upravo se pakujemo i krećemo za Beograd. Upravo je popio lek za smirenje i nadam se samo da će uspeti da preboli ovu strahotu – navela je supruga slavnog pisca, koji već duže vreme i sam ima ozbiljnih zdravstvenih problema.

Jelena Pavić je majka šestogodišnje ćerke i studirala je Istoriju umetnosti. Milorad Pavić, pored tragično nastradale ćerke, ima i 48-godišnjeg sina, koji se bavi slikarstvom. Stanari zgrade u Resavskoj, gde je stanovala nastradala žena, kažu da se u poslednje vreme čudno ponašala. Na osnovu neplaćenih računa, stanari pretpostavljaju da je Pavićeva imala finansijskih problema, a komšije tvrde da se dugo i lečila zbog psihičkih problema.

Te večeri, 22. srpnja, letjela sam iz Beograda za Mallorcu. Mimoišla sam se s Milicom koja se upravo nalazila u Južnoj Americi. Na aerodromu je vladalo neko „konspirativno raspoloženje“, prisluškujući šaputanja doznala sam da su u Pančevu organizirane demonstracije zbog uhićenja Radovana Karadžića. Umjesto novina, na aerodromskom sam kiosku kupila *Pariski poljubac*. Taj cijeli splet okolnosti doveo je do toga da smo kasnije odmor proveli u diskutiranju o Paviću i *Pariskom poljupcu*, neznajući kako se u pozadini naših rasprava, vjerovatno istodobno, događala drama u Beogradu za koju ni onda ni danas ne postoji „pametna“ rasplet.

Pavićeva kći i ja gotovo smo generacija. Nemoguće je ne osjetiti određenu odgovornost za osobu koja je jedini izlaz vidjela u skoku. Iako je neracionalno, zamišljam je i pitam se zašto je život završila

tako. Što stoji u pozadini? Imali riječi kojima se pojašnjavaju životi? Skok u prazno.

I nadalje mislim da je teže ostati i izdržati. Čak i ugodu. Čak i godišnje odmore.

Pregledavam poštu i zadržavam se uz e-poruku koju sam primila od moje dugogodišnje prijateljice Milice Lenasi. Ona je doista putnica i to svjetska, posebno otkako je i službeno počela raditi kao turistički vodič. Obje smo rođene 27. dana u mjesecu (Milica – srpnja 1964., ja – prosinca 1966.) i cijeli nas život spajaju datumi rođendana i imena mama imenjakinja (obje su Nade) zbog kojih smo se relativno rano odale putovanjima i filozofiranju o tome što je „nada“ u ljudskom životu, u čemu nas pokreće i kamo nas odvodi. Milica je diplomirala studij španjolskog i književnosti, živi i radi u Beogradu, prvu turističku turu vodila je 1988. godine, a na prvo veliko putovanje, bez roditelja, otputala se 1983. godine. Bio je to jednomjesečni put u Pariz i London, posve samostalan, i, kao što je bilo uobičajeno za ono doba, putovalo se busom. Već tada su za Milicu govorili: „Znaš, ona visoka, kovrčava“, a taj prepoznatljivi slogan prati je i danas kada joj često, umjesto njezina dva prezimena Lenasi Ivanković, na razglednice i na drugu poštu, umjesto punog imena dopisuju „prezime“ *Kon Tiki*¹⁵.

Milićina mama umrla je rano, već 1996. godine, tri godine nakon Milićina „velikog putovanja“. Mama joj je bila umjetnica – violinistica, a tata, Josip, profesor na Prometnom fakultetu, državni reprezentativac, atletičar, desetbojac i rekorder i prvak Jugoslavije u bacanju koplja. Milica je danas majka troje djece (Ane – rođene 15. 9. 1993., Maše – rođene 5. 7. 1996. i Nenada – rođenog 25. 7. 2001.), živi u središtu Beograda nedaleko od Hrama (crkve posvećene sv. Savi), radi za agenciju Kontiki, viđa se sa sestrom Svetlanom (koja je moje godište i radi kao učiteljica u osnovnoj školi) te putuje i nadalje. Za

¹⁵ *Kon Tiki* je naziv turističke agencije s kojom Milica ima uzajamno vrlo kompleksan odnos u kojemu su rast i formiranje agencije utjecali na rast i formiranje Milice, i, naravno, obratno.

sebe kaže da je džanki (narkoman) na *kerozin*, (vodički) *mikrofon* i *muža*. Ja bih dodala da je upitan redoslijed Milićinih ovisnosti i da u njemu nedostaju slatkiši koje također obožava. O tome može posvjedočiti cijeli planet jer ga je obišla nekoliko puta.

Predmet: **Pismo u pismu**

Šalje: **Milica Lenasi**<milical@gmail.com>

Datum: 22. srpnja 2008. u 23:36

Prima: Jasna Horvat jasna.horvat@gmail.com

ćao dragićka!

čitam tvoje i Irenino *Pismo u pismu*¹⁶

... jako mi je žao što te na Kubi toliko dojmila politička (ne)situacija i istovremeno opteretila da nisi mogla da uživaš u svemu onome što to nije... doduše, ja Kubu pamtim iz vremena kada tamo nije bilo ni šampona ni mobilnih telefona, ali su LJUDI moj najjači utisak sa tog ostrva – ti fantastični, otvoreni, radoznalli, topli ljudi i utisak od koga, bar ja, nisam mogla pobeći – oni se vole i tu ljubav osećaš na svakom koraku, u svemu što rade – u svakodnevnim pričama, u pravljenju cigara, čak i u ritualu pušenja tih istih cigara, u pogledima koje razmenjuju, a da ne pominjem muziku i ples...

ajde sad o nekim drugim stvarima

na primer o Kolombu

možda ti je poznato da je isplovio 3. 8. i da se nakon više od dva meseca provedena u plovidbi prvo iskrcao na ostrvo koje danas dele Dominikanska Republika i Haiti (nazvao ga je Hispanola) u Santo Domingu je neko vreme kasnije i živeo, tamo je sagradio svoju rezidenciju... čak ćeš tamo čuti priču i da je u ovom gradu i sahranjen (iako počiva u katedrali u Sevilji), a dan kada se iskrcao na to ostrvo – 12. 10. 1492, širom kontinenta slavi se kao *dan Amerika*

– *el dia de las Americas* (kao što vidiš, slavi se množina „Amerika“ koja se nama čini u najmanju ruku čudna, a zapravo podrazumeva sve delove tog ogromnog kontinenta)

inače bilo gde u hispanskom svetu on se ne zove Kolumbo (to je njegovo rođeno ime jer je Kolumbo bio rođeni Djenovljanin), naime, on je Kristobal Kolon (*Cristobal Colon*) za ogroman broj stanovnika ove naše planete koji govore španski (koji je ipak treći jezik na svetu po broju ljudi koji ga govore, posle kineskog i engleskog)... iz jednostavnog razloga sto španski jezik prevodi imena (tako Španci poznaju Huana Sebastijana Baha ili npr. Hose Broz Tita)... eto još jedan kuriozitet...

Kolumbo je osim za duvan “kriv” i za neke druge naše poroke – kaovac, kukuruz i krompir... da ne detaljismo previše...

sve drugo bi bilo rasplinjavanje i pokušaj menjanja tvoje impresije o ovom ostrvu, što nikako ne želim...

Milica

Milici odgovaram s nekoliko kratkih riječi i obećavam joj da ću pisati o Mallorci kao i da ću joj sve zapisano poslati nakon povratka.

Kao što sam obećala, pišem o Mallorci.

Mallorca je najveći španjolski otok, dio je arhipelaga poznatog pod nazivom Balearski otoci (Illes Balears – na katalonskom, odnosno Islas Baleares – na španjolskom). Uz Mallorcicu (katalonski i španjolski Mallorca) arhipelag čine Ibiza (katalonski Eivissa), Formentera na jugu i Menorka na sredini otočne skupine. Baleari politički čine dio Španjolske, dok u kulturnom i jezičnom pogledu pripadaju skupini katalonskih država.

Ime Mallorca opisuje veličinu ovog otoka – prvotni latinski naziv *Insula maior* „veliki otok“ vremenom se preoblikovao u naziv današnje zvučnosti – *Maiorica*, ali još uvijek jasne asocijacije na „nešto veliko“.

Majorčani su od 6. stoljeća pr.n.e. bili Kartagani, a od 123. godine pr. Kr., kada su postali dio Rimskoga Carstva, i legionari čuveni po

¹⁶ Irena Vrkljan, Jasna Horvat: *Pismo u pismu*, Naklada Ljevak, 2008.

vještini – gađanja iz prački. U vrijeme Rimskoga Carstva, na Mallorci se osnivaju i gradovi – Pollentia (Alkudia) i Palmaria (Palma de Mallorca).

U 5. stoljeću, otok su prvo opustošili Vandali, a zatim su ga i pripojili svome carstvu (465. godine). Već u sljedećem stoljeću, Mallorca je postala dio Istočnog Carstva (534. godine), kojim je bizantska vlast upravljala kao dijelom provincije Sardinija. U vrijeme bizantske vladavine, na otoku su se intenzivno podizale crkve.

Tijekom cijelog 8. stoljeća Mallorcu su devastirali i pljačkali Arabi, a nakon što su je i osvojili, donijeli su ovome otoku prosperitet – novinama su unaprijeđene dotadašnja umjetnost i zanatstvo, a poljoprivreda navodnjavanjem.

Otočani su ponovno postali Kataloncima tek u 13. stoljeću kada je prevlast nad Arapima izborio (1253. godine) aragonski kralj Jakov I. (Zhaume I. Osvajač – katalonski Jaume d'Aragó; španjolski Haime I de Aragón).

Upravo je Jakov I. od naselja Palma (prvotnog rimskog logora – Palmaria koje su Mauri nazivali – Medina Mayurqa) učinio grad koji će do današnjih dana ostati najvažniji grad cijelog otoka, a potom i autonomne pokrajine Balearski otoci (dekretom iz Neva Plante izdanim 1716. godine). Mallorca posjeduje i vlastitu himnu – La Balangera.

Za svakog je semiotičara Palmina najveća zanimljivost Ramon Lull (Raimundo Lulio, Doktor Illuminatus)¹⁷, plemenitaš rođen u ovom gradu raskrižju triju kultura – kršćanske, islamske i židovske.

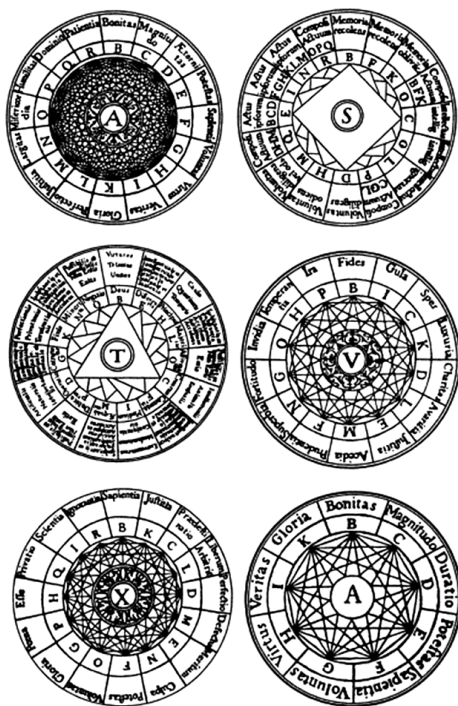

Neobičnost Ramona Lulla počela se događati od 1263. godine kada je Lull, u svojoj trideset i prvoj godini, doživio *Objavu* u vidu vizije silaska razapetoga Krista s križa. Ramon Lull u Objavi je prihvatio izravan Kristov poziv ulaska u službu, ali je, osim zaređivanja, o pro našao vrelo stvaralačke snage, misticisma i metafizike o etičkim pitanjima čovjekovog bića i djelovanja. Stupio je u

franjevački red i izradio čuveni projekt *Ars magna* – složeni sustav savršenog filozofskog jezika uz čije bi se posredovanje mogli preobratiti nevjernici. Kao misionar djelovao je u Italiji i muslimanskim krajevima sjeverne Afrike, predavao je u Parizu i Montpellieru te pisao o alchemiji. Od njegovih 280 priznatih djela izdvajaju se *Knjiga o kontemplaciji*, *Veliko umijeće* – *Ars magna*, *Knjiga o poganim i o trima mudracima*, te apokrifni spisi o alchemiji – *Oporuka*, *Dodatak oporuci*, *Pokus*, *O tajnama prirode* i *Zlatotvorno umijeće*.

Lullova *Ars magna* posve je neobično djelo u kojemu se na kompleksan način susreće sakralni i filozofski diskurs. Jedinstvenost *Ars magne* vezana je uz način na koji Lull slovima abecede dodjeljuje funkciju simboličke notacije „božanskih atributa“. Izabrana slova abecede (od B do K) Lull je smjestio na pokretni kotač koji im omogućuje mehaničko kombiniranje s drugim podatcima, a sve u cilju rješavanja prijedora vezanih uz ljudsku spoznaju. Lull je vjerovao kako je njegova *Ars magna* primjenjiva na svim poljima znanja i kao takva univerzalnog koda. Za nju je Lull zapisao sljedeće: „Abeceda je u *Ars magni* zaposlena tako da se može koristiti za stvaranje figura kojima se miješaju načela i pravila, sve u cilju istraživanje istine“.

¹⁷ Ramón Lull (latinizirano Lullus) živio je između 1232. (ili 1235.) i 1316. godine. Rođen u Palma de Mallorci, živio je izložen kršćanskoj, islamskoj i židovskoj kulturi te pisao na arapskom i na katalonskom. Nakon stupanja u franjevački red (1263.) posvetio se evangelizaciji – obraćenju nevjernika i reevangelizaciji. Osim opusa od preko 250 djela, u Lullovu ostavštinu ubraja se i *Ars magna* – univerzalna doktrina temeljena na uporabi slova alfabeta i likova čija je nakana bila biti komunikacijska dostupnost neukim i nepisanim govornicima bilo kojeg jezika. Lull je vjerovao da je njegova *Ars magna* primjenjiva na svim poljima znanja. Tu misao, Lull je potkrijepio riječima: „Abeceda je u *Ars magni* zaposlena tako da se može koristiti za stvaranje figura kojima se miješaju načela i pravila, sve u cilju istraživanje istine“.

Kombinatorički kotač Ramona Lulla

Izvor: Zweig, Janet. 1997. *Ars Combinatoria Mystical Systems, Procedural Art, and the Computer*. Art Journal, str. 22. (usporediti s *Enciclopedia universal ilustrada*, Barcelona, 1923)

Ramon Lull doživio je duboku starost. Poznato je kako je svijet napustio u svojoj 84. godini, 29. lipnja 1316. godine na povratku u Mallorcu iz Tunisa.

Lullovo djelo inspirativno je djelovalo na moje književne autoritete, među njima ponajprije na Itala Calvina i Umberta Eca, ali i na mene samu.

Čitajući Calvinova *Američka predavanja*, tekst objavljen 1988. (godinu dana nakon Calvinove smrti), svojevrsnu Calvinovu oporučnu

prognozu onoga što će morati sadržavati književnost 21. stoljeća, nisam mogla ne zamijetiti kako već u prvom Calvinovu američkom predavanju (naslovljenom *Lakoća*) Calvino izravno upućuje na Lulla:

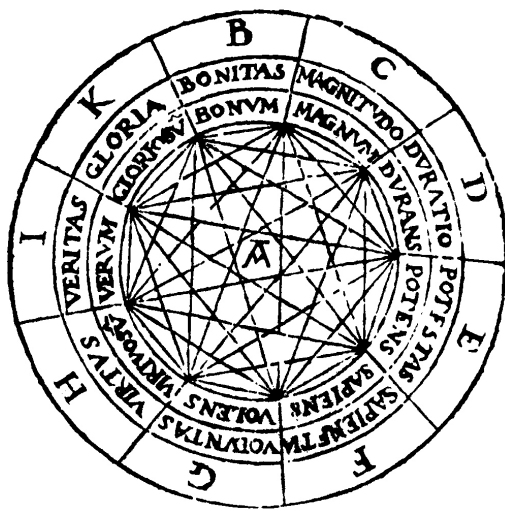
„Tu je i nit pisanja kao metafore čestične supstance svijeta: već za Lukrecija slova su predstavljala atome u neprekidnom kretanju, koji pomoću vlastitih permutacija stvaraju najrazličitije riječi i zvukove; tu je ideju preuzela duga tradicija mislilaca za koje su tajne svijeta bile sadržane u kombinatorici slova: Ars magna Ramona Lulla, Kabbala španjoskih rabina i ona Pica della Mirandole... čak je i Galilej u abecedi vidio model svake kombinatorike najsitnijih čestica... Za tim Leibniz...” (str. 37.)

Ramon Lull zanimljiv je već i zbog svog životnog obrata koji ga je uputio kršćanskom misionarstvu i izgradnji kompleksnog sustava kombinatorike o kojemu je bilješke stvarao na katalonskom, latinskom i arapskom. Lullovu kombinatoriku, svojevrsni osebujni derivat židovske kabale s rodne mu Mallorce, karakteriziraju nizovi dijagrama i tablica te koncentrične kružnice podijeljene na polja po određenom kriteriju. Lullov univerzalni jezik izložen u *Ars magni* nužno teži univerzalnom jer, kako navodi Umberto Eco u *Potrazi za savršenim jezikom* (str. 57): „univerzalna je i matematička kombinatorika koja artikulira njegovu razinu izraza i univerzalan je sustav ideja zajedničkih svim ljudima koji Lull razrađuje na razini sadržaja.“ Složenost Lullova sustava Umberto Eco u nastavku pokušava ilustrirati opisom Lullova prvog kružnog lika (str 61.)¹⁸.

„Ars se koristi alfabetom od devet slova, od B do K, i četirima likovima (vidjeti priložene slike). U tabuli generalis, koja se pojavljuje u raznim njegovim djelima, Lull utvrđuje popis od šest skupova, po devet entiteta svaki, koji predstavljaju sadržaje pridružive, po redu, svakom od devet slova. Lullov alfabet tako može govoriti o devet

¹⁸ Eco se pritom poziva na izdanje Lullovih zapisa objavljeno 1589. u Strasbourgu s obzirom na to da je to ono na koje se poziva lulijanska tradicija, barem do Leibniza. Zbog toga se, kada se navodi *Ars generalis ultima* iz 1303., govori o *Ars magni* jer je u tom izdanju tekst naslovljen *Ars magna et ultima*.

Apsolutnih Principa (zvanihi također Božanski Digniteti), zahvaljujući kojima Digniteti međusobno jedan drugom prenose svoju prirodu i šire se u stvaranju, o devet Relativnih Principa, devet vrsta Pitanja, devet Tema, devet Vrlina i devet Mana. Lull precizira, s očitim pozivanjem na Aristotelov popis kategorija, da su devet digniteta subjekti predikcije, dok su ostalih pet nizova predikati. To objašnjava zbog čega su u kombinatorici, iako subjekt i predikat nerijetko mijenjaju mjesta, varijacije redoslijeda često isključene.

Prvi lik

Prvi lik. Nakon što je slovima pridružio devet Apsolutnih Principa ili Digniteta (s pridjevima koji iz njih proizlaze), Lull zacrtava sve moguće kombinacije koje te principe mogu ujediniti po predikacija tipa „Dobrota je velika“, „Veličina je slavna“ i tako dalje. Budući da se principi pojavljuju u supstantivnoj formi kad predstavljaju subjekt, a u adjektivnoj kad predstavljaju predikat, svaki redak mnogokuta upisanih u krug prvoga lika valja čitati u dva smjera (može se čitati „Dobrota je velika“ i „Veličina je dobra“). To objašnjava zašto je redaka 36, ali kombinacija zapravo ima 72...”

Ne ulazeći u detalje Lullova teološko-romantičnog idealizma, inspirativnog za brojne teologe, filozofe, znanstvenike i književnike, Mallorcu sam vidjela još jednim pozivom za propitivanje vlastitog određenja prema semiotici. Konačno, dovršetak *Aza*, romana o glagoljici, čekao me u Osijeku, a bilješke koje sam donijela na Mallorcu po većini svojih srodnosti povezuju glagoljicu sv. Konstantina Ćirila i *Ars lullianu* Ramona Lulla. I jedan i drugi sustav načinjeni su s nakanom širenja kršćanske misli i doktrine, samo je, za razliku od Lullove koncepcije, glagoljica – pismovni sustav sv. Konstantina Ćirila zaživjela i integrirala se u hrvatski prostor. Kada bi se o sposobnosti znakovnog komuniciranja glagoljice više znalo na planetarnoj razini, glagoljica bi također, baš kao što je to činila *Ars lulliana*, oćaravala sljedeća pokoljenja sklona istraživanju beskonačnih mogućih veza između entiteta, principa, pitanja, poruka i značenja. Pogled na spomenik Ramona Lulla ovu moju utopiju pretvarao je u realizaciju. Iluzije postaju stvarnost samo uz pretpostavku da ih odbijemo doživljavati iluzijama.

Danas je prva asocijacija na Mallorcu – turizam, a nakon što sam i sama okusila „boje majorkanskog turizma“, avijaciju bih izdvojila kao jedan od razloga intenziviranja turističkog prometa na Mallorci (godišnje ih posjeti više od nekoliko desetaka milijuna turista).

Iako nekoliko milijuna turista u Palmu dopijeva i morem, ipak bi Mallorca vjerojatno bila i ostala romantičnim i mirnim otokom da nije izgrađen aerodrom *Son Sant Joan* na kojega svake sekunde sleti ili uzleti barem jedan avion. Javna je tajna da je otok izmijenjen zbog sindroma masovnog turizma. Pitam se, nije li sindrom „masovnosti“ možda samo uočljiviji u mjestu koje je mnogim epitetima (otočnost, dva zaljeva, dva planinska masiva s centralnom, plodnom ravnicom – *Es Pla*) predodređen za osamu?

Dok sam ovo zapisivala, pred očima su mi se stvarale slike dvaju nenastanjenih otoka nedaleko od Mallorce – Cabrera (jugoistočno od Palme) i Dragonera (zapadno od Palme). U pijesku ponesenom s Mallorce utisnute su slike majorkanskih balkona i Lullove *Ars magne*.

Mene će Mallorca podsjećati na balkone u vrijeme sieste. Tada mi se činilo da su oni jedini živi i neuspavani – po balkonima su se često vijorile i zavjese, izvučene ispod šalukatri i poluotvorenih krila balkonskih vrata, rublje i grane/listovi mediteranskog raslinja. Zavjese, cvijeće, vjetar i lom svjetla svaki su balkon činili sličan ostalima, a ipak samo svoj, neponovljiv i lako pamtljiv.

Iako o Chopinu¹⁹ ne znam puno, kada razmišljam o njegovom boravku na Mallorci, ne mogu se oteti dojmu da je u Valldemossi tražio upravo izdvojenost.

Kada je 1830. godine, zbog revolucije u Varšavi (podignute protiv ruskog okupatora), Chopin prvo izbjegao u Beč, a potom u Pariz, otpočelo je njegovo čvrsto prijateljevanje s drugim poljskim iseljenicima, ali i čuvenim umjetnicima onoga doba (Lisztom, Berliozom, Mendelssohnom, Schumannom, Bellinijem, Delacroixom, Balzacom).

Zanimljivim mi se učinila poduzetnost George Sand (za koju je Chopin nakon prvog susreta izjavio: „Nešto je u njoj odbojno.“) – ona je donosila odluke vezane za oboje.

Prije 170 godina, Chopin, George i njezinih dvoje djece, zimu (1838. – 1839.) su proveli na Mallorci u manastiru Valldemossa. Kako se Chopinovo zdravlje ondje pogoršalo, s Mallorce su gotovo izbjegli, prvo u Barcelonu, a zatim u Marseille. Nakon što mu se zdravlje popravilo, Chopin se žalio na majorkanske liječnike: „Prvi je rekao da ću umrijeti, drugi da sam udahnuo posljednji put, a treći da sam već mrtav.“

Pretpostavlja se da su nakon odlaska s Mallorce Chopin i George živjeli svoje najsretnije i najplodnije godine (od 1839. – 1843.) u kojima je Chopin između ostalih skladbi, komponirao polonezu i opus 53. u a-molu.

Rastali su se 1847. godine, godine njihova posljednjeg susreta.

Osim Chopina ovaj je otok dotakla i ruka velikog Gaudija – početkom dvadesetog stoljeća (1904. – 1914.) Gaudi je restaurirao gotičku katedralu u Palmi, poznatu podnazivom La Seu (izgradnja je otpočela 1230. godine, na temeljima bivše džamije, a potrajala je gotovo sljedećih 300 godina).

La Seu je doista impresivna – kako veličinom i uočljivošću izdaleka, čak i s mora, tako i unutarnjim ukrasima. Uvijek kada se susretnem s tako ambicioznim djelom kao što je La Seu, pitam se je li izgrađivana kako bi se graditelji uvjerali da su bliski Bogu ili kako bi potvrdili da je Božja veličina neizmjerena.

Bilo kako bilo, impresivnost katedrale Antonio Gaudi omekšao je svojom vizijom svjetla i rasvjete. On je kao Katalonac bio iznimno religiozan i vjerojatno mu je gotička čistoća katedrale bila osnovna misao vodilja pri njezinu renoviranju (način na koji je pristupio La Seu ne nalikuje Sagradi Familiji u Barceloni).

Tek kao digresija, Milorad Pavić pisao je o Gaudiju (*Gaudijeve štale*, 1992. – postmoderna reinterpretacija Gaudijeve arhitekture, časopis *Istočnik*, 1992., I, 2; str. 9–10).

I još jedna digresija: svijetom je odjeknula vijest o avionskoj nesreći koja se dogodila španjolskoj zrakoplovnoj kompaniji (na madridskom aerodromu srušio se avion na letu za Veliki Kanar, našu prošloljetnu destinaciju). I sama sam pod dojmom. Nesretne okolnosti kao da se upisuju u putanju naših proizvoljno izabranih putničkih *atlasoida*.

¹⁹ Frédéric François Chopin (fran.), Fryderyk Franciszek Szopen (polj.) rođen 1. ožujka 1810. u Żelazowej Woli u Poljskoj, umire u 39. godini života 17. listopada 1849. u Parizu od posljedica tuberkuloze. Poljski je kompozitor i pijanist romantizma.

PARIZ

(48°49'18"S/ 2°20'16"E)

Arhitektura je istodobno sfiga, napola životinja, napola čovjek. Ono što arhitekt stvori djelomice služi tek običnim potrebama, a djelomice doista visokim umjetničkim idealima, to jest, umjetničko je djelo koje je samome sebi svrha.

CAMILLO SITTE, RICHARD WAGNER I NJEMAČKA UMJETNOST

Pariz je jedina koketa na svijetu, koja kada nikad ostarjeti neće.

ANTUN GUSTAV MATOŠ

Europa ima samo jednu varoš: Pariz. Svi su ostali gradovi karikature Pariza.

ANTUN GUSTAV MATOŠ

Pariz potroši više života za 1 dan nego n. pr. Hrvatska za 1 vijek.

ANTUN GUSTAV MATOŠ

Ja sam zaronio u dno pariskog života.

ANTUN GUSTAV MATOŠ

Pravo putovanje s ciljem otkrivanja sastoji se ne od traženja novih obzora, nego od stjecanja novih očiju.

MARCEL PROUST

Osijek, 10. siječnja 2009., subota

Osijek smo napustili 30. prosinca, u utorak, posjetili smo prijatelje u Zagrebu, prespavali u stanu mlade liječnice Ksenije (B.-ove sestrice i moje prijateljice), nismo znali uključiti grijanje – smrzli smo se, sutradan smo se ustali još za mraka, razbudili se od hladnoće i ugrijali se espressom na aerodromu... Rasanila sam se, shvatila da je srijeda, da se trebam pokrenuti prema izlazu jer je ukrcavanje počelo, da smo poletjeli te da sam u Pariz aterirala posve nepripremljeno (premda mi je Nives pred put poslala knjigu o njegovim čarima i tajnama...).

Pariz – grad svjetlost (*La ville lumière*)? Pomislila sam: „Kakva budalaština!“ Grad poput većine drugih, usporen zimom, siv kao od antibiotika posivjeli zubi, hladan, razvučen uz i oko Sene... Čitam o njemu i prestajem misliti na Osijek...

Ime mu potječe iz 3. stoljeća prije Krista i označava keltsko/galsko pleme Parisii naseljeno na otoku (Ile de la Cité) na rijeci Seni. Prvi pisani spomen Pariza veže se uz 52. godinu prije Krista, kada je Julije Cezar u svojim *Komentarima* opisao naselje Lutecija, utvrđeno i obnovljeno od strane Rimljana.

Sve do večeri nisam vidjela opravdanost naziva – Grad Svjetlosti. Kasnije sam doznala, car Napoleon III. za svoje je vladavine naložio „renoviranje“ grada (od 1852. – 1870.), rušenje gotovo 60 % ondašnjih gradskih objekata i podizanje novih te izgradnju širokih avenija i bulevara. U to vrijeme uvedena je i bogata rasvjeta zbog koje se Pariz i danas naziva Gradom Svjetla, čak i za dana, kada mu dnevno svjetlo ne ide posve u prilog... Možda je zbog dnevnog svjetla Charles Baudelaire u Pariz trajno ugradio riječ *spleen* (engl. tuga, jad, dosada, mrzovolja). Možda je zbog spleena Pariz za Francuske revolucije bio gotovo uništen... Možda je zbog svjetlosti opstao i na svojim ruinama dopustio početak nove vladavine, označene s tri čuvene riječi: *liberté, égalité, fraternité*.

Mene, naravno, oduševljava pomisao da sam u leglu mojih omiljenih oulipovaca²⁰ i da, možda, prolazim pored nekog od mjesta na kojima su smišljali potencijalne mogućnosti književnosti. Oulipovsko eksperimentiranje s tehnikama pisanja moja je opsesija koju prenosim na gotovo sve sadržaje – od odjeće do jelovnika. I doista, *ograničenja* se nalaze posvuda, ali ih rijetko imenujemo. Modelski pristup književnosti (i životu) zapravo je preslikavanje svijeta u kojemu se osjećam udomljena.

Smješteni smo u četvrti La Defense (najsuvremenijoj, dovršenoj 1989. u čast obilježavanja dvije stotine godina od Francuske revolucije) i vrlo luksuznom hotelu SOFITEL.

Simbol je ove četvrti kocka slavoluk visok 93 metra (Grande Arche, Veliki luk²¹) i „vrata“ na ulazu u najveći poslovni kvart na svijetu (3,5 milijuna m² poslovnog prostora, oko 150 000 uposlenih djelatnika i preko 70 skulptura suvremene umjetnosti).

La Defense nazvan je po statui *La defense de Paris* (obrana Pariza), podignutoj 1883. u čast vojnika koji su branili Pariz za Francusko-pruskog rata. Četvrt je počela izrastati 1958. odlukom države da u djelomično industrijsko-ruralnu četvrt koncentrira poslovna zbivanja, dopusti izgradnju nebodera i tako spriječi promjene u samom centru grada. La Defense je zaživio „nastavljen“ na deset kilometara dug niz arhitektonskih simbola Pariza – Louvre, Champs-Élyséesa i l'Arc de Triompha, koji su prirodno dotaknuli Grande Arche u La Defenseu.

Osim što je prometno i prirodno „nadovezana“ na tradicionalno srce Pariza, La Defense se čini kao posve mirna oaza: promet je u

najvećoj mjeri smješten ispod zemlje te ne remeti šetnju kroz tri kilometra dugačak centar četvrti, pogled na brojne skulpture, fontane i parkove (jedan od njih se naziva „Vrt skulptura“).

Završetkom radnog vremena La Defense ostaje bez prolaznika. Tada njezinom vanjstinom u potpunosti dominiraju čiste linije arhitektonskih divova (poput La Grande Arche Johana Otta von Spreckelsena) i skulptura: Miroa (*Deux personnages fantastiques*), Baldaccini Césara (monumentalna brončana skulptura palca – *Le Pouce*), Bernara Veneta (*Double ligne indéterminée*) ili kolorističke fontane poput one Yaacova Agama. Odlazimo na panaše (*panaché* – pivo pomiješano s limunadom ili nekim drugim bezalkoholnim pićem u omjeru pola-pola) i grenadinu (grenadine – sirup od šipka razblažen vodom), a ja zamišljam da smo u Saint-Germain-des-Prés – glasovitoj četvrti u VI. Arondismanu na lijevoj obali Sene u čijim su se kafićima svojedobno okupljali intelektualci poput Jean-Paul Sartrea, Simone de Beauvoir itd. U ugodnom, malom kafiću doznajem o podrijetlu čuvenog *croissant* o kojem kolaju četiri predaje. Po prvoj, bečki pekari su, zbog svog noćnog rada, prvi čuli buku turske (otomanske) vojske pri opsadi Beča koncem 17. stoljeća. Njihovo je upozorenje spasilo grad od iznenadnog upada neprijatelja, a pecivo je od tada rađeno u obliku polumjeseca s otomanske zastave. Tu legendu potvrđuje izraz koji Francuzi često koriste za kroasan – Viennoiserie. Po drugoj, kroasan je izumljen u Poljskoj kao spomen na slavnu bitku kod Poitiersa iz 732. godine u kojoj je Charles Martel zaustavio napredovanje arapske vojske s Iberijskog poluotoka, preko Francuske, prema srcu Starog Kontinenta. Trećom legendom *croissant* je predstavljen kao nasljednik kifla koje su Turci pekli u Budimpešti u 17. stoljeću, a četvrta ga vezuje za inzistiranje Marie Antoinette da i Pariz učini pecivo nalik njezinom omiljenom bečkom pecivu, što su Francuzi i učinili, ali uz određene preinake (dodavanje maslaca i podizanje „rahlosti“ tijesta).

U predvečerje prvog dana metroom smo se uputili do 324 metra visokog Eiffelova tornja. Svjetlosnim snopovima obojen je u pariš-

20 Grupa OuLiPo (*Ouvroir de Littérature Potentielle* – Radionica potencijalne književnosti) osnovana je 1960. godine u Parizu. Njezini osnivači, François Le Lionnais i Raymond Queneau, unutar ove grupacije okupljali su uglavnom francuske književnike i matematičare. Svoje eksperimente s tehnikama pisanja temelje na matematičkim obrascima i problemima postavljajući *ograničenja* i prenoseći ih na književne forme koje sustavno testiraju svojim radionicama.

21 Danski arhitekt Johann Otto von Spreckelsen (1929. – 1987.), autor je suvremene inačice Trijumfalnih vrata.

koplavu i povrh toga, ukrašen s 12 zvjezdica. Uz Eiffelov toranj ponovno smo se susreli s Francuskom revolucijom (1889)... Gustave Eiffel svoj je toranj izgradio kao privremenu strukturu za proslavu jubileja, koja je potom, zbog negodovanja velikog broja Parižana, trebala biti demontirana i uklonjena. Toranj je opstao zahvaljujući telegrafskoj anteni koja se na njemu nalazila, a do 1930. godine bio je najviša zgrada na svijetu. Dakle, nije ga spasila ni revolucija, ni dojmljivost... Opstao je zbog krhkosti ljudskih komunikacija... Zanimam me kakav bi bio Pariz kada bi, kao Osijek, imao više „revolucija“ koje zaslužuju pozor. Možda bi i Parižani, kao i mi, prestajali voditi računa o njima? Izobilje i duga razdoblja mira dopustili su im promišljeno koreografiranje prošlosti, povijesti i važnih datuma.

Vožnja Senom. Pitam se s koliko je mostova nadsvođena, s 35, 36 ili 37? U odnosu na naša 4 osječka mosta, Sena se čini posve u funkciji čovjeka. Zamjećujem na stotine usidrenih brodova, uređenih za doček Nove... Hladno je, umorna sam, a noći još nije kraj... Osvjetljenje me ispunjava osjećajem dobrodošlice... Zatim metro, propuh, presjedanja, neki ljudi s kojima razmjenjujem ravnodušne poglede... Izlazimo kod Montmartrea. S obale Sene uzimam šaku pijeska za svoju pješčanu zbirku. Prolazimo pored bazilike Sacré-Coeur (Svetog srca) – posvećene srcu Isusovu i podignutom krajem 19. stoljeća po želji Alexandrea Legeentila i Huberta de Fleuryja. Pronalazimo restoran u kojemu nas čeka stol i *Kod Hase* – večeramo pašticadu... Za aperitiv pijemo Kir (koktel pripremljen s bijelim vinom sauvignjon i *crème de cassis*, vrstom likera od crnih ribizla). Kir poznaje i svoju „kraljevsku izvedbu“ Kir Royale – kada se umjesto bijelog vina dodaje šampanjac. Alžirac je svirao glasovir i večer je uz burgundac postala vruća.

Uzimamo taksi i neko vrijeme kružimo po četvrti La Defense – taksist, kao i jutarnji vozač autobusa – ne uspijeva pronaći ulazak u dio četvrti označen brojem 10.

Svejedno, La Defense na mene djeluje kao lijek – čisti me od kiča, osjećaja prekobrojnosti i uniformiranosti. Komuniciram s njezinim skulpturama, misli su mi bistro, smirena sam, nevidljiva, a jedinstvena.

Ova me četvrt vješto uspavala. Izbjegla sam još jednu Novu godinu i sve ono što njezino dočekivanje podrazumijeva...

Ujutro sam zaključila, postelja u kojoj sam se probudila pravo je čudo – visoka je gotovo cijeli metar, prostrana, dovoljno otporna na ugibanje, ali i mekana... Ustali smo oko 13.30.

Odlučili smo da je šteta kvariti mirno jutro. Dan je trebalo provesti polako. Metroom smo krenuli prema Trijumfalnim vratima (Arc de Triumphe) od kojih se u obliku zvijezde raćvaju bulevi i avenije. Hladno je. Krivudanjem dospijevamo do trga Madeleine. Sjedamo ispred istoimene kafeterije i pokušavamo se ugrijati pod plinskom grijalicom. S prvom kavom ispijamo poslijepodnevno svjetlo i naručujemo nešto za što se ispostavlja da je salata – omlet posut orasima. Večer polako pada (sat vremena ranije negoli u Hrvatskoj)... Proust je živio na kućnom broju 9. Silno bih željela osjetiti njegovu prisutnost, ali hladnoća dopušta misliti jedino na samu sebe. U lijenom danu ne želim biti tvrdoglava i pristajem. Mislim hladnoću i ona se čini manjom no prije...

Proučavam gradsku mapu u kojoj prepoznajem kako ovaj grad ima „oblik puža“. Trijumfalna vrata (izgrađena u čast francuske armije 1836. godine) nulta su točka grada puža. Puž me asocira na školjku *Nautilus*, ona na zlatni rez, a zlatni rez na nepravilnost koja je zaslužna za dojam ljepote.

Dojam? Pitam se je li ljepota dojam?

Poželim ponovno biti na nultoj točki... Vraćamo se istim putem kojim smo i došli, divim se božićnim ukrasima, ali i njih je nekako previše, odustajemo, spuštamo se u metro i vraćamo u posve mirnu i tihu četvrt La Defense... Čudim se što mi tako prija futuristička ogoljenost njezinih ravnih linija, „sklonjenost“ prometa pod zemlju i dojam da je čovjek ipak u stanju obuzdati buku zbog koje ponekad ne uspijeva čuti samoga sebe...

Navečer razgovaramo o temama koje nisu „dnevne“ – o Isusovom židovstvu, razvoju religiozne misli, Nietzscheu (jedna od knjiga koju sam ponijela je Slavenov rođendanski dar – Nietzsche: *O koristi i štetnosti historije za život*)... Primjećujem, posljednja godina

učinila je promjene – na tkivu svijesti, koži, u očima i (svjeto)nazorima... B. mi je za rođendan darovao visoke crne čizme. Literatura. Neki događaji su unaprijed ispisani... Spustili smo se popiti čaj. Mali ritual. Večer je spora i njezin mrak doista je pun svjetla.

Sutradan, rano ustajanje, doručak i odlazak u prijestolnicu francuskih kraljeva nakon što su napustili Palais du Louvre (današnji muzej 700 godina je bio rezidencija). Pada snijeg... Versailles je bijel.

Prvih pola sata odlično podnosim gužvu, a zatim gubim strpljenje. Uz skupinu s kojom obilazimo dvorac drži me još kratko radoznalost, na kraju ipak odustajem, odmičem se, zatim se vraćam, povremeno se priključujem „tuđim“ skupinama i analiziram različite pristupe vodiča, uspoređujem što navode kao bitno, što izdvajaju, sve dok se i sama posve ne izdvojim... U autobusu pokušavam „polijepiti“ utiske...

Čak i Versailles potvrđuje važnost svjetlosti, svjetlost je važna i ovdje, izvan Pariza. Premda su Versailles obilježili različiti „Lujevi“, središnja tema je Luj XIV, Louis-Dieudonné, Kralj Sunce ili Veliki Kralj. Nedvojbeno, Luj XIV bio je posve osebujan ekscentrik koji je samoga sebe poistovjetio s grčkim bogom liječenja, glazbe i poezije, Apolonom, i monarh s najduljom vlašću u novijoj europskoj povijesti. Luj XIV je u svom dnevniku zabilježio kako «Želi slavu prije svega, prije i samog života». Navodno je na samrtnoj postelji bio kratak. Posljednja zabilježena izjava glasi: „Možda sam previše volio rat“.

Umro je od gangrene u dobi od 77 godina (1. rujna 1715. godine), nakon 72 godine provedene na prijestolju i brojnih ratova protiv Španjolaca, Nizozemaca, Svetog Rimskog Carstva, Engleza i Šveđana. Osim po ratovima koji su doveli do slabljenja Monarhije, ostao je zapamćen po iznimnom hedonizmu, izreci: „Država to sam ja“, izgradnji veličanstvenog dvora u Versaillesu (pod nadzorom arhitekta Julesa Mansarta), ali i po sklonosti podupiranja umjetnika (poput Molièrea, Racinea, de la Fontainea i Bruna).

Pretpostavlja se da je zbog navika nepranja na dvor uveo *održavatelje fontana* koji su zviždanjem najavljivali kraljev prolazak odajom. Fontana se nalazila u svakoj odaji, a za kraljeva prolaska na njoj

se palila posebna vrsta tamjana koji je ublažavao sve ostale mirise. Uz održavatelje fontana, uveo je i druge oblike luksuza, primjerice, dvorjane je natjerao dva puta godišnje obnoviti cjelokupnu garderobu. Nakon što je zaključio da ima toliko lijepe listove da ih je šteta ne pokazivati, muškarci su počeli nositi, kao i on, cipele s potpeticom (plutenom i crvenom – u boji aristokracije). Zbog njega su se proširili Europom biljar (njegova biljarska soba imala je 26 kristalnih lusteri, 16 srebrnih svijećnjaka i dva masivna biljarska stola) i kava (preko nizozemskih moreplovaca došao je u posjed nekoliko sadnica. Namjera mu je bila započeti uzgoju Francuskoj. Ubrzo je uvidio da biljke ne podnose niske temperature i mraz pa je za potrebe uzgoja izgradio prve staklenike na svijetu. Kako proizvodnja u staklenicima nije bila dostatna da zadovolji rastuće potrebe, Luj XIV. zapovjedio je Gabrielu Mathieu de Clieu da uzme nekoliko biljaka i brodom ih prebaci do francuskih posjeda u Karibima. De Clieu je pristao na Martinique na koje mu je ubrzo procvao uzgoj kave pa je polovicom 18. st. na otoku raslo više od 15 milijuna grmova ove biljke).

Luj XIV. uveo je apsolutistički dvorski pravilnik, takozvani francuski način posluge: znalo se točno gdje tko sjedi za stolom i sva su jela služena istovremeno. Uz uvođenje takvih navika, ovaj kralj postao je najzaslužnija osoba za izdvajanje gastronomije i njezino stavljanje na mjesto od najveće nacionalne važnosti. Okupljanje i zajednički obrok uz obavezno pravilo razgovora za stolom, postala su presudna događanja u danu. Osim što su se družili uz delicije, dvorjani su se za stolom dogovarali i postizali sporazume. Pod budnim okom kralja Luja XIV., njegov kuhar La Varen objavio je *Francuski kuhar* u nakladi nezamislivoj i za 21. stoljeće – od 100 000 primjeraka. Primjer kraljeva kuhara slijedio je i Masialo. Za razliku od La Varena, Masialo je svojim receptima francusku kuhinju približio srednjoj klasi i stranim dvorovima.

Navodno su se u Lujevo vrijeme pojavile i prve vizitke – igrače karte, na koje bi posjetitelji, uz potpis, bilježili važne poruke i razmjenjivali ih na dvorskim zabavama. Zabave su priređivane u Veli-

kom apartmanu Grand Appartementu (Herkulovu salonu), ali i u ostalim salonima Dianinom, Marsovu, Merkurovu, Apolonovu sve do čuvene Staklene galerije. Tri puta tjedno organizirali su se cjelonoćni prijami tijekom kojih bi se sviralo, kockalo i pilo do ranih jutarnjih sati... Luj XIV. do te je mjere volio ples da je sudjelovao u svim baletima izvođenima na dvoru. Godine 1661. osnovao je Kraljevsku plesnu akademiju na kojoj su se uvijek bavili profesionalni plesači koji su kasnije plesali na njegovu dvoru.

Na izvjestan način, Luj XIV. vezan je i uz Hrvatsku, točnije, uz Nikolu Zrinskog. Kada je 1663. ban Nikola odbio tursku navalu na Štajersku, njegov brat Petar pobijedio je Turke kod Rakovice i kod Otočca. Na početku godine 1664., Nikola Zrinski uništio je više turskih uporišta i provalio sve do grada Osijeka, gdje je spalio 8 kilometara dug drveni Sulejmanov most, kojim su Turci prodirali u Europu. Zbog tih pobjeda španjolski kralj Filip IV., Nikolu Zrinskog odlikovao je redom "Viteza zlatnog runa", a francuski kralj Luj XIV. imenovao ga je svojim perom i nagradio s 10.000 talira.

Nikola Zrinski podsjeća i na ostale Hrvate koji su bili prisutni u francuskoj vojsci, posebno u 17. stoljeću (1664. – 1789.), u vrijeme vladavine Luja XIII., kada je postojala konjica sastavljena isključivo od Hrvata poznata pod nazivom *Royal – Cravate*. Ovi vojnici su oko vrata nosili vezanu kravatu (u engleskom jeziku: *the tie*, u francuskom: *la cravate*, u Njemačkom: *die Krawatte*), tkaninu nazvanu po imenu Hrvat (Croat), čiji se naziv po prvi put spominje 1651. godine.

Koliko je Luj XIV. cijenio rat i ratnike, dokazuje i Dom invalida – građevinu koju je Luj XIV. dao sagraditi kao smještaj za starije oficire, ranjenike, oficire bez službe i druge koji su služili Domovini...

Luksuz i ratovi imali su visoku cijenu koju je Luj XIV. platio 1689. godine kada je po nalogu ministra financija Colberta dao istopiti sve dvorsko srebro (ovaj nedostatak kasnije nije uspio nadomjestiti ni Luj XVI., posljednji francuski apsolutni monarh).

Osim srebra, Luj XIV. „razbaštinio“ je Francuze i svog balzimiranog srca. Pokopan je u bazilici Saint Denis, koja je za Francuske

revolucije oskvrnavljena, a među detaljima koji su „nestali“ evidentirano je i Lujevo balzimirano srce (kasnije je pronađeno u Engleskoj, u posjedu Edwarda Harcoute, nadbiskupa od Yorka).

Luja XIV. naslijedio je Luj XV. u dobi od pet godina. Osim na prijestolju, po odrastanju se pokazao „dostojnim nasljednikom“ svog pradjeda, ponajprije po rastrošnosti i razuzdanosti. Za njegove vladavine Francuska je uspjela izgubiti kolonije u Sjevernoj Americi i Istočnoj Indiji, kao i povećati naslijeđene dugove. Povijest ga je zapamtila po ljubavnicama i razvratništvu. Premda oženjen za kćer poljskog kralja Stanislava, Mariju Leszczyńsku, taj je brak ostao u sjeni njegovih ljubavnica, prije svih – madame Pompadour i nakon njezine smrti, madame du Barry. Gospođa Pompadour bila je osoba od potpunog kraljeva povjerenja, inteligentna i spretna do te mjere da je smjenjivala i pojedine ministre. Madame du Barry istakla se po nevjerojatnoj pohlepi zbog koje je kraljeva nepopularnost dosegla svoj vrhunac. Premda je u vrijeme Luja XV. utemeljena ideologija novog poretka – prosvijećenog apsolutizma, ovaj kralj nije upamćen kao suvremenik Diderota, Voltairea ili Rousseaua. Umro je 10. svibnja 1774. od velikih boginja, omraženiji od svog pradjede i prethodnika Luja XIV. Nije ga uspjelo sačuvati spavanje u krevetu visoko uzdignutom od stropa, baldahin kojim je „sprječavao“ zaraze, kao ni izbjegavanje kupanja – štetnoga za zdravlje... Život je demantirao ulogu boga koju si je priskrbio vlašću... Bez obzira na luksuz i hedonizam, godine su učinile što i drugima i potvrdile da je „božanska sjena“ posjed koji pripada svakom od nas i nikome posebno...

Nakon Luja XV., Versaillesom je stolovao Luj XVI., iz čijeg je vremena sačuvan najveći broj predmeta. Zanimljivim mi se činio njegov brak s Marijom Antoanetom i zavrzlama s bračnim posteljama, kao i pravo dvorjana da nazoče kraljevskim intimama – porođajima, spavanjima, buđenjima, odijevanjima... Gledajući u Antoanetinu postelju, nisam vidjela baš nikakvu razliku od života današnjih javnih osoba kojima su mediji i novinari također sastavni dijelovi rituala buđenja ili uspavlivanja...

Versailles je bio posve dostatan doživljaj za jedan dan... Izgubila sam volju za obilazak ostalih muzeja također prepunjenih pokušajima turista da plaćenom ulaznicom pripomognu samima sebi u „pronalasku smisla“...

Pitala sam se koji je dan u tjednu jer Pariz, ponosan na svoju multikulturalnost, u potpunosti funkcionira samo utorkom i četvrtkom – petkom ne rade muslimani, subotom – Židovi, nedjeljom – kršćani, ponedjeljkom Kinezi, a srijedom – djeca ne idu u školu... Činilo se, sve je dobro organizirano te sam na to pitanje zaboravila... Krenuli smo u jednu od dugačkih šetnja...

Novi dan, ne znam više koji...

Pogled kroz prozor počinje i završava na skulpturi Raymonda Morettija skulpturi – *Cheminée d'aération* – 30 m visokom parkirališnom dimnjaku od koloriranog stakla.

Skulptura koju sam izdvojila kao svoju oblika je drveta s tri lista izraslo iz ploda jabuke (ili možda raspolovljene zemlje). Nedaleko susrećemo *Crvenog pauka* Alexander Caldera iz 1976. godine. – *L'araignée rouge*. Crvena kapa, crvena lica, crveni šal, živa sam i to posve jasno osjećam...

Puše snažan vjetar i tjera nas u zavjetrinu. Skitali smo, častili se Lavazza kavom i sladoledom. Četvrt obilaze vojnici naoružani strojnica. Izrael ratuje s Palestinom. Četvrt La Defense je mirna, a ipak, rat je prisutan. Globalni i lokalni. Svi smo vojnici... to me više ne čudi.

Večer smo proveli u *Moulin Rougeu* (*Crvenom mlinu*), varijeteu na Montmartreu, otvorenom prije više od stotinu godina (6. listopada 1889.). Premda sam mislila kako je naziv *Moulin Rouge* potekao od prvotne namjene ovog prostora, nisam se specijalno iznenadila ni kada sam doznala da je bilo upravo suprotno – *Moulin Rouge* je doista nazvan po crvenom mlinu koji je naknadno nadograđen na krovu. Ako je istina da ovaj varijete trenutno raspolaže s 850 sjedala, tada doista mogu reći kako je posjećenost bila vrhunska. Premda je program ukazivao na visoku uvježbanost plesačica i plesača, ne mogu ne kritizirati dojam „visoke industrijalizacije“ s jedne strane, i rastužujuće neindividualnosti izvođača s druge strane. Kao kod svih skupnih nastupa, individualnost nije ono na čemu se inzistira... Točke su se smjenjivale jedna za drugom, ples sa zmijama u akvariju, trbuhozborac, akrobate, kan-kan, polupospani poniji., nešto plesača i pedesetak razgoljenih plesačica.. Sjedili smo u prvom redu i doista sam imala potrebu zaogrnuti ih. Možda bi iz veće udaljenosti njihova obnaženost djelovala manje „zastrašujuće“, možda sam samo tradicionalna i primitivna, ali doista... posljednjih sat vremena njihova nastupa, nije me napuštala misao o težini s kojom sam oduvijek

podnosila svoju golotinju i želji da se uvjerim kako nisam isključivo ruka–noga–bradavica ili bedro.

Glupo je opisivati i nabrajati razloge zbog kojih bih radije izbjegla nagost. Redom su toliko rudimentarni da me rastužuje već što o njima uopće razmišljam. Ipak, plesačice bih i danas poželjela zaštititi tkaninom. Čak i one koje bi se tome protivile...

U Moulin Rougeu sam shvatila da se nikada nisam istodobno osjećala mladom, radosnom i poželjnom... Sve tri emocije sam, naravno, upoznala, ali kao zasebne, individualne kategorije...

Sutradan smo rano ustali i već u 8 krenuli na aerodrom. U avionu sam pronašla prijevod iz knjige *Odgođeno vrijeme* nesretne pariške zaljubljenice Ingeborg Bachmann:

„Zapleteni u kotač noći /spavaju izgubljeni /dolje, u grmećim hodnicima, ali tamo gdje mi smo, svijetlo je. /Naše su ruke pune cvijeća, /mimoza iz mnogih godina; /Zlatno pada od mosta do mosta bez daha u rijeku. /Hladno je svjetlo /Još hladnija stijena pred kapijom. /I posude bunara /već su dopola ispražnjene. /Što će biti, ako nostalgijom omamljeni, do kose koja leprša, /ostanemo ovdje i upitamo: što će biti /ako savladamo ljepotu? Uzdignuti na kola svjetla, bdijući, mi smo izgubljeni, /gore, na ulicama genija /tamo gdje nismo, noć je” (Pariz).

Sletjeli smo na zemlju prekrivenu svježe napadanim snijegom. Pomislila sam na maminu izjavu: „Ne želim više skupljati iskustava. Doznala sam sve što me zanimalo, više nisam radoznala...”

Moram li reći da se brinem zbog njezinih glasnica? Ne toliko zbog same dijagnoze koliko zbog radoznalosti od koje je odustala.

Odbijam razmišljati negativno i privlačiti mračne mogućnosti. Jučer sam slučajno susrela mamina doktora. Rekao je da ne vjeruje kako je „ono najgore“, a ako i jest, nije ništa što se ne bi nadvladalo...

Vratila sam se tjelovježbi. Posve sam izgubila kondiciju i trebat će vrijeme dok se ne priviknem na svakodnevne treninge. Svjesna odgovornosti za one koje volim, pristupit ću i ovim torturama. Dajem

riječ samoj sebi da ću se čuvati bolje no inače. Prišežem s nadom kako će oni zbog kojih „živim radoznalost“ prisegnuti na isto.

Čitajući Kunderine *Iznevjerene oporuke*, naišla sam na zanimljivu interpretaciju Andrea Bretona (*Manifeste du surréalisme*) u kojemu Breton roman naziva „nižom književnom vrstom“ s osobinom izlaganja informacija „nepotrebno podrobno“, posebno ispraznom u opisima... „ništa se ne može usporediti s njihovom ispraznošću; to je nizanje slika iz kataloga“. Kundera zaključuje kako „fatalni nedostatak poezije u romanu, roman čini u očima Bretona nižom književnom vrstom.“ Pritom Kundera govori o „poeziji koju su veličali nadrealisti i čitava moderna umjetnost, ne o poeziji kao književnoj vrsti, versifikaciji, već kao o određenom pojmu ljepote, kao eksploziji čudesnog, uzvišenom trenutku života, koncentriranoj emociji, originalnom viđenju, očaravajućem iznenađenju. Za Bretona je roman posvemašnja *ne-poezija*.“

Pišući ovo zamjećujem da sam primila poruku.

Predmet: **Pariz**

Šalje: **Milica Lenasi**<milical@gmail.com>

Datum: 10. siječnja 2009. u 20:04

Prima: Jasna Horvat jasna.horvat@gmail.com

dragićka,
potpuno si me oborila svojim Parizom... svojim doživljajem Pariza... ti u stvari bežiš u budućnost od čitave te ogromne i tako zgušnjute istorije koja te čak povremeno zamara... i biraš taj posebni Defense da odmoriš, sabereš utiske i vratiš se u tu istoriju, ali samo onoliko koliko ti to zapravo želiš i baviš se onim delovima, rekla bih čak delićima istorije koje sama izabereš...
taj novi deo grada pamtim još iz vremena kada je u bio u povoju, daleko od centra Pariza, sa već jasnom idejom kako treba da izgleda, sa podzemnim saobraćajem, velikim poslovnim zgradama,

šoping centrima, sve od betona i stakla, ali oplemenjeno modernim skulpturama...

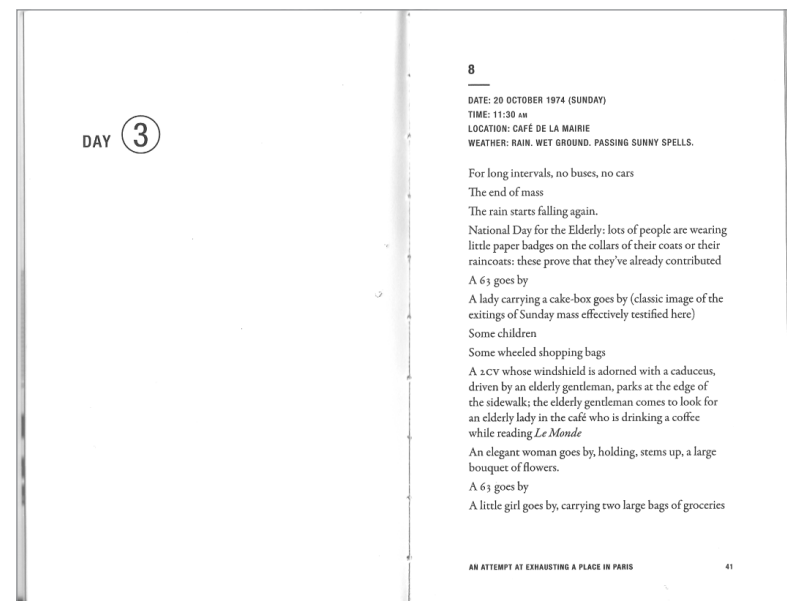
voleda sam taj i takav Defense još u vreme kada je bio atrakcija budućnosti, odakle se mogla videti Trijumfalna kapija daleko u centru grada dok je tu, u blizini i na periferiji, gradjena jedna potpuno nova, moderna i drugačija četvrt..."na kraju sveta" kako se to tada činilo...

sticaj okolnosti što ti je hotel bio tamo ili tvoj izbor da ti hotel bude tamo? zapravo, nebitno, ja to doživljam kao tvoj izbor... svaki put kada odem u ovaj grad ja ga doživljam drugačijeg, uvek mi neki drugi deo grada, neki drugi tek otkriveni kutak, spomenik na koji nisam baš na taj način obratila pažnju, događaj na određenom mestu, godišnje doba...skrene pažnju i odigra glavnu sporednu ulogu (sam grad ipak uvek ostaje u glavnoj roli!)... ali nikada ovako... na tvoj način!

HVALA TI

Imam potrebu odgovoriti Milici. Pitam je jesam li napomenula da je Pariz bio određište i zbog Georges Pereca, mog omiljenog oulipovca? Tek sada zamjećujem kako me ne ostavlja dojam da Pereca nisam susrela na ulicama njegova grada unatoč tome što sam Parizom hodala držeći u ruci njegov *An Attempt at Exhausting a Place in Paris*.

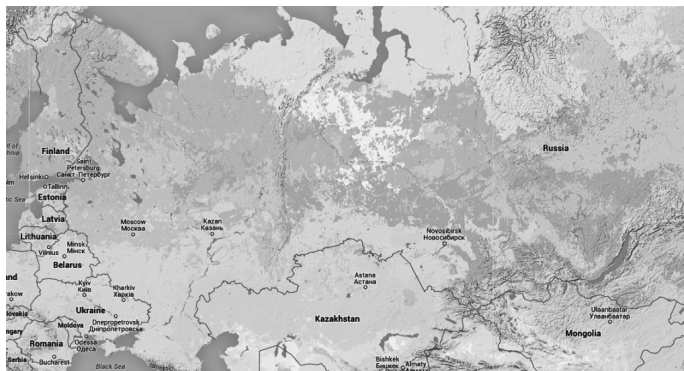
Pišem joj da tu činjenicu doživljam kao pozivnicu za novi dolazak u Pariz. Jedva vidljivo, dani počinju postajati duži... Do Božića se skraćuju, od Božića ponovno rastu i možda će nam pisanja o Parizu biti povodom za novi susret.

An Attempt at Exhausting a Place in Paris

MOSKVA

(55°35'29"S/ 37°15'41"E)

Ili, možda, vidjeti nešto daleko od svojega navodno izvornog mjesta, neki posve ružan predmet, primjerice kutiju od školjaka s natpisom „Suvenir iz Dinarda“ u planinskoj kući u Schwarzwald u ili nešto posve obično, poput vješalice za kapute na kojoj je utisnuto „Hotel Saint Vincent, Commerc“ u nekom *bed & breakfastu* u Invernessu, ili pak nešto posve nemoguće kao što je *Arheološki priručnik Tarnske regije od Mr. H. Crozesa*, Pariz, 1865, in kvarto, 123 str., u salonu obiteljskog pansiona u Regensburgu (koji je Francuskoj poznatiji pod imenom Ratisbonne).

GEORGES PEREC, *VRSTE PROSTORA*

Slušaj tišinu – rekla je Margarita majstoru i pijesak je šuštao pod njezinim bosim nogama – slušaj i uživaj u onome što ti za života nije bilo dano – u tišini. Gledaj, eno pred nama je tvoja kuća kojom si nagrađen. Već vidim venecijanski prozor i lozu kako se vije do samoga krova. Evo tvoje kuće, tvoje vječne kuće. Znam da će ti navečer doći oni koje voliš, oni koji te zanimaju i oni koji te neće uznemiriti. Oni će ti svratiti, oni će ti pjevati, vidjet ćeš kakva je svjetlost u odaji pri upaljenim svijećama. Zaspao ćeš sa svojom izmašćenom i vječitom kapicom, zaspao ćeš sa smiješkom na usnama. San će te okrijepiti, počeo ćeš mudro razmišljati. I nećeš me više moći otjerati. Ja ću čuvati tvoj san.

MIHAIL BULGAKOV, *MAJSTOR I MARGARITA*

Nema ništa bolje od romana da bi se pokazalo kako je stvarnost pogrešna, kako je nedostatna da bi zadovoljila ljudske želje, apetite, snove.

MARIO VARGAS LLOSA

Osijek, 14. listopada 2009.

Protjecanje vremena nisam kadra razumjeti, ali ipak, ono što doživljam konstantom jest dojam da vrijeme protječe pored svih nas logikom koju mi, doduše, ne razumijemo, ali je upravo stoga i respektiramo. Za pojave koje ne razumijemo moji statističari tvrde da ih zapravo loše mjerimo. Posljednjih godina pitam se nije li “vrijeme” naš mjernik, a ne obratno.

U Moskvu smo pobjegli 9. rujna 2009. Ovaj me datum podsjetio da i vrijeme može biti zapisano atraktivno, dakle atraktivna izgleda, te da uslijed toga može biti dio gradskih ukrasa. Naime, brojne devetke susretali smo za cijelog našeg boravka u Moskvi oglašene na transparentima i izvještene po moskovskim ulicama.

Dan našeg dolaska u Moskvu bio je srijeda, pretopla kao što je i cijela ovogodišnja jesen. Na put smo krenuli s lažnim hotelskim priznanicama naslovljenim na hotel *Kosmos*, kupljenim legalno po preporuci *Aeroflota* u uglednoj agenciji po cijeni od 50 €, a sve to zbog izbjegavanja dugotrajnog ishođenja viza potrebnih za ulazak u Rusiju. Premda sam ponijela knjigu za put (*Kada je Nietzsche plakao*), nisam se uspijevala koncentrirati na čitanje. U čitanju me ometalo zamišljanje mogućih komplikacija pri pregledu putovnica, ali i dojam „lošeg predznaka“ – B.-a sam gotovo otrovala neposredno prije polijetanja i to napitkom za ublažavanje simptoma viroze kojemu je rok valjanosti istekao još 2007., a koji mi se kao dugogodišnjoj putoholičarki nalazio u neseseru posljednjih pet godina. Srećom, nakon što je B. je otpio svega nekoliko gutljaja, shvatili smo da s ovim čudotvornim napitkom nešto nije u redu te smo tako prevenirali razvijanje simptoma koji su mogli biti puno gori od same viroze.

Let je trajao tri sata, a samo spuštanje – s pogledom na bajkovitu Moskvu, okruženu šumom i brojnim vodama – gotovo četrdeset minuta. Unatoč ovim „dobrim predznacima“ osjećala sam se izmorena zamišljanjem pada aviona, udarca groma, neuspjelog slijetanja, odre-

da policajaca koji nas tjeraju priznati podrijetlo lažnih priznanica, ruskog zatvora i u njemu Dostojevskog, Solženjicina, Mihaila Bulgakova, Petra Velikog i Staljina. Nešto od tih slutnji na izvjestan način kao da se obistinilo – putovnice su nam pregledavali rutinom socijalističke milicije, dvosatna procedura odigravala se u neuvjetnim prostorijama aerodroma Šeremetjevo 2, gužva je pojačavala napetost, a posebno mi je bilo sumnjivo to što su lažne priznanice prošle posve „glatko“.

Izlazeći iz ureda policijske kontrole pomislila sam da ipak nešto nije kako bi trebalo biti. Naši podatci upisani su u računalno bez dodatnog ispitivanja i po mnogim znacima imala sam dojam kao da smo pušteni zato da bismo naknadno bili privedeni i temeljito ispitani. Zatim sam se utješila pomišlju da sam najvjerojatnije paranoična i da su moje frustracije rezultat iskustava stjecanih u komunističkim režimima. Još jednom sam si potvrdila da za mene ne postoje ni problemi ni rješenja jer i jedne i druge najradije ignoriram. Stvarnost jednostavno nije dovoljno otmjena kategorija.

To bi mi, mislila sam, potvrdio i Bulgakov²². Oduvijek sam maštala o gradu u kojemu je ovaj pisac stvarao gotovo dvadeset godina.

22 Mihail Afanasijevič Bulgakov (Kijev, 15. svibanj 1891. — Moskva, 10. ožujak 1940.) – ruski pisac i dramaturg. Kao diplomirani liječnik radio je u malim mjestima sve do 1923. godine kada je prešao u Moskvu i ondje započeo život profesionalnog književnika. Pisao je pripovijetke, drame i romane, ali su mu za života objavljena samo ona djela koja nisu bila suprotstavljena uvriježenim stajalištima vladajuće politike. Nezadovoljan takvim tretmanom, Bulgakov je tražio raspravu o svome položaju ili, umjesto rasprave, dopuštenje odlaska u emigraciju. Premda je Staljin osobno intervenirao kako bi Bulgakov dobio posao dramaturga u Moskovskom teatru, Bulgakovljevi književni položaj nakon dolaska na to radno mjesto nije bio unaprijeđen i promijenjen. Prozni prvijenac, roman *Bijela garda*, Bulgakov je uspio objaviti prvo u Francuskoj (I, 1925, II, 1929). Njegovo rusko objavljivanje dogodilo se tek četrdesetak godina poslije i u Sovjetskom Savezu. Dramatizacija tog romana izvođena je pod nazivom *Dani Turbina* (1926). Osim te dramatizacije, Bulgakov je dramatisirao i komediju *Zojkin stan* (1926) te drame *Bijeg* (1927), *Posljednji dani* (*Aleksandar Puškin*), *Magija prijetvornika*, *Slaboumni Žurden*, *Ivan Vasiljevič* (groteskna komedija iz 1935). Skidanje drame *Bijeg* zahtijevao je izravno Staljin. Tom je prigodom nakon skidanja *Bijega* vraćena na scenu drama *Dani Turbinovih* koja je već prije bila skinuta s repertoara. Za života mu je objavljeno svega nekoliko tekstova: prvi dio romana *Bijela garda*, ciklus priča *Bilješke mladog liječnika* (1925. – 1928.) i novinski feljtoni. Ostala djela (*Majstor i Margarita*, *Život gospodina de Molieria* te nezavršeni *Kazališni roman*) objavljena su mu posthumno pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća.

Znala sam da je *Majstora i Margaritu* pisao u tajnosti, da je od 1928. do 1931. odlomke čitao isključivo prijateljima i da su posljednjih godina piščeva života u dovršavanje tog remek-djela bile upućene samo dvije žene – Jelena Sergejevna (piščeva supruga) i njezina sestra Olga Bokšanska. U zadnjim danima života Bulgakov je Jeleni diktirao ispravke. Sam više nije mogao pisati, soba mu je morala biti zamračena, ali mu je duh bio svijetao i radosno posvećen svakoj izgovorenoj riječi. Jelena mu je za života prisegnula da će pronaći način objaviti to njihovo zajedničko djelo koje je ukupno redigirano 4 puta.

Razmišljajući o *Majstoru i Margariti* pogledavam prema mom B.-u. B. ponekad zna reći kako naše različitosti ovise o drugima i kako neki ljudi u nama pobuđuju ono najbolje, a neki u nama pobuđuju ono najgore, uz neke rastemo, a uz neke venemo. Pritome, osobnosti uz koje rastemo mogu biti pogubne za neke druge, odnosno, njihova dobrota nije univerzalna nego zapravo ovisi o primatelju. S druge strane, postoje primatelji (tuđe dobrote) koji ne uspijevaju razvijati dobrote svojih bližnjih premda su sami, univerzalno gledano, dobri i dragi. Promatram B.-a i pitam se kada sam njegovo bujno i plodno tlo, a kada (i zašto) postajem pustinja, otpornost i neplodno tlo. Pitanja su to na koja odgovor daje jedino život i nebrojeni spletovi najrazličitijih okolnosti u kojima reagiramo i tako se potvrđujemo. Putovanja su iskakanja iz putanje – kozmičke jedinične veličine svega što postoji. Iskakanjem iz putanje ostajemo bez rutine, a bez rutine potvrđujemo onu esenciju koju nas od djetinjstva uvježbavaju prikrivati, zatamljivati i uprosječivati.

Konačan izlazak iz prostorija policijske kontrole završio je radosnim susretom s mojom dvadeset godina mladom prijateljicom Polinom. Naše poznanstvo vrlo je svježije, temeljno je na književnosti (upoznale smo se ovog proljeća na slavističkoj konferenciji u Opatiji) i kada bi se brojale minute koje smo prethodno proboravile zajedno, ne bismo ih nabrojale više od dvjestotinjak. Izljubivši se, konstatirali smo

da smo svi odjeveni u crveno i ja sam se upitala jesmo li sumnjivi jer odjećom asociramo na dugogodišnju oznaku Rusije.

Avantura se nastavila vožnjom taksijem prema Polininu stanu u ulici Kravčenko na drugom kraju Moskve. Večernje je doba uobičajeno za automobilske rijeke u kojima radnici migriraju radi napuštanja posla i povratka domovima. Začudilo nas je kada smo zamijetili kako taksist pokušava izbjeći prometne čepove vozeći autocestom unazad. Polina je objasnila da nas to ne treba čuditi jer su se pogođili za cijenu vožnje po udaljenosti u kilometrima, a ne u potrebnim minutama za prelaženje udaljenosti. Nakon nekoliko prestrojavanja vožnja je postala ponovno normalna. Razlog tomu bio je policijski automobil koji se odjednom pojavio iza našeg i čije je pojavljivanje bilo dovoljno da se vožnja nastavi normalnijim tijekom. Neko vrijeme kružili smo mračnim cestama, na kraju smo završili na puteljku koji spaja dva polja, neasfaltiranom i obrubljenom jarcima.

Brojne detalji ove dvosatne vožnje nemoguće je opisati, ali je za ilustriranje apsurdnosti omjera udaljenosti i prijednog vremena dovoljno reći kako je vožnja od aerodroma do Polinina stana trajala gotovo kao let avionom od Zagreba do Moskve. Začudno je i to što se gradovima nazivaju i Zagreb – s nešto više od milijun stanovnika i Moskva – s 15 (ili 20 milijuna stanovnika – broj Moskvića ovisi o godišnjem dobu jer beskućnici, kojih je sve više, ljeti odlaze u manje gradove, a zimi se ponovno vraćaju u Moskvu i najčešće nastanjuju pregrijani metro u kojemu je uvijek iznad 25 stupnjeva C).

Uz metro kao glavno javno prijevozno sredstvo, vozni park posljednjih je dvadeset godina toliko narastao da je obična vožnja Moskvom gotovo nemoguća. Cijena kvadrata je deset tisuća eura, prosječna plaća je oko tisuću eura, a veliki broj hipotekarnih kredita vezan je uz razdoblje od 50 godina. Posebno teško žive mladi znanstvenici (primjerice, Polinina mjesečna plaća na radnom mjestu znanstvene novakinje iznosi 70 €). U kapitalizmu, suvremeni robovlasnici su bankari i novi argument biblijskog upozoravanja na

grešnost kamatarenja. Ako je socijalizam morao izumrijeti da bi se napustile njegove doktrine, možda je kapitalizam doista potrebno ubrzati, „akcelerirati“²³ kako bi se uništio – što brže, konačno i nepozivo.

Polinin stan nalazi se na divnom mjestu u kvartu univerzitetske četvrti tik uz park-šumu. Stan je posve svježije renoviran i premda je namijenjen Polini, Polina zapravo u njemu još uvijek ne stanuje jer joj je komotnije stanovati nekoliko katova iznad s mamom Natalijom – izuzetno atraktivnom psihologinjom koja se godinama profesionalno bavi prilagodbama adolescenata na obiteljske migracije.

Zatvaranjem vrata, svijet postaje odijeljen trima vratima i brojnim sigurnosnim štekavicama (stari izraz za brave)... U hladnjaku nas dočekuju zalihe svježije nabranih jabuka, gljiva i paprika. Ispostavlja se da nam je to za dobrodošlicu donijela Natalija i mi se doista osjećamo udomljeno i zaštićeno. U stanu nema TV-a, računala ili radioprijamnika i meni se to čini kao svojevrsno pročišćenje od „neprijateljske svakodnevice“. Udaljenost neprijateljskog, svakodnevnog svijeta pojačava miris susjedina psa kojim je označeno stubište, zajedničko predvorje i veći dio stana. Njegov lavež i brojne sigurnosne brave podsjećaju me na lažne priznanice. Pitam se imam li razloga za brigu, ali me izoliranost i mirnoća Polinina stana ugodno umiruje. Prije spavanja ponavljam riječ „poduška“ (jastuk, predmet koji se stavlja pod uho). Jezik je često pametniji od nas, ovaj put to potvrđujem i u ruskom.

Jutro započinjemo pijenjem kave na balkonu. Zaključujemo da se Polinin stan nalazi u smjeru sjever-jug te da je balkon okrenut sjeveru i da je šuma-park, na koju gledaju svi prozori ovoga stana, vjeran predložak zamisli o tome kako bi mogla izgledati ruska šuma.

²³ Misli se na *Manifest akceleracije*, ključni novi teorijski tekst suvremene ljevice.

Nakon kave, već za prvog dana boravka u Moskvi, Polina nas je izvela u obilazak grada. U kratkoj šetnji do metroa (desetak minuta udaljenog od Polinine zgrade), mobitelom smo kontaktirali hrvatsku agenciju koja nam je prodala lažne priznanice. Osoba s druge strane odgovorila nas je od prijavljivanja policiji i jamčila nam kako oni vode računa o prijavi našeg boravišta. Umireni, obišli smo Univerzitet Lomonosova (s nuklearnim reaktorom u podrumu zgrade), a zatim se uputili Alejom velikana sve do žičare gdje smo se počastili još jednom kavom.

Do rijeke Moskve spustili smo se žičarom. Viseći u zraku imali smo dovoljno vremena za razgledanje okoliša. U daljini se posve jasno vidjela Akademija znanosti koju još nazivaju i Zlatni mozak jer se na vrhu zgrade nalaze pokvarene solarne baterije. Konstruktori zgrade zaboravili su već u samom idejnom projektu da Moskva gotovo i nema sunčanih dana te da će solarne baterije biti posve nekorisne.

Zatim smo metroom otišli do Crvenog trga i tu sam dobila potrebu fotografirati brojne beskućnike *drijemajuće putnike* – *podzemne spavače*. Od toga projekta ubrzo sam odustala zbog problema s bljeskalicom. Čudila me brojnost uspavanih tijela, ali i činjenica da su snu posvećeni doista „zapravo“. Polina je navela kako je razlog njihove uspavanosti jednim dijelom u nedostatku zraka, zapari i strašnoj buci, a dijelom u umoru koji donosi život u višemilijunskom gradu. Moskovski metro grad je za sebe. Pokretne stepenice koje vode do najdublje etaže metroa ukrašene su s 25 svjetiljaka...

Na Crvenom trgu zadržavamo se uz fontanu s likovima iz bajki, a potom izvana obilazimo Boljšoj teatar. Ispostavlja se da se Boljšoj teatar renovira posljednjih pet godina (navodno, renoviranje je već bilo gotovo okončano kada se ustanovilo da poduzeće koje je izvodilo radove nije obnovilo temelje pune vlage te je cijeli proces rekonstrukcije započeo iznova, ali bez financijskih izvora jer su oni odavna potrošeni u cijelosti). Ručali smo u **Čokoladici**, restoranu u pješčanoj zoni, obišli smo nekoliko knjižara, a zatim se vratili do Univerziteta Lomonosova i kratkom šetnjom kroz „Aleju smrti“

(naziv koji su joj dali studenti zbog učestalih padova i lomova za zimskog vremena) s nasadama jabuka (u jesen ovi ukrasi doista padaju – i po pločnicima i po prolaznicima) pristigli smo do Plave ptice, jednog od 250 moskovskih teatar, na baletnu predstavu *Uspavana ljepotica*. Ulaznicama je častila Polina. S ponosom je istaknula da najradije dariva ovakvim nematerijalnim darovima.

U hladnjaku nas je čekala jabučna kaša koju je priredila Natalija. Danas se Moskva u mene upisala jabukama i nematerijalnim darivanjima. Na stol stavljam bocu s pijeskom koju sam uzela s obale rijeke Moskve. On u sebi objedinjuje „isječke kopna“ na kojemu je podignuta Moskva u Moskvi.

S Polinom smo se družili još sutradan. Obišli smo Caricino – dvorac Katarine Velike II. Dan je bio sunčan i topao, pravo „bablje ljeto“, a fontana i dvorac posve primjereni fotografiranjima brojnih mladenaca.

Metroom smo se dovezli do stanice Kolomenska, a odatle u park Kolomensko, gdje se nalaze vrhunski primjeri moskovske arhitekture. Crkva Uznesenja Gospodnjeg nalazi se na obali rijeke među voćnjacima s puno jabuka... Taj spomenik svjetske baštine i jedan od najstarijih kamenih spomenika u Rusiji sagrađen je 1532. godine po narudžbi Vasilija III. povodom rođenja prijestolonasljednika Ivana, kasnije poznatog kao Ivan Grozni.

Ručali smo na Arbatu u restoranu *My-My*: borš, ribu, gljive, mors (sok od šumskog voća), sve začinjeno uličnim sviračima, Puškinovom kućom, antikvarijatom i sjedenjem na otvorenom. Polina se pokazala živom enciklopedijom moskovske povijesti – u gimnaziji je dvije godine učila povijest Moskve, u sklopu predmeta organizirali su izlete gradom i tako „utvrđivanje“ gradiva.

Za vikend smo ostali sami pa smo se odmah i ulijenili. Stan smo napuštali kasno, tek oko 13 sati. Budući da u Moskvi trgovine rade neprekidno, nesmetano sam uživala u obilaženju knjižara. Satima

sam pretraživala megaknjižaru *Biblioglobus* i, unatoč nepoznavanju ruskog, potvrđivala kako za prave ljubavi ne postoje jezične barijere. Između ostalih zanimljivih djela pronašla sam (i kupila!) sabrana djela Afanasjeva, naravno, na ruskom. Kavu smo pili u ulici Marsoeikia, koja me, uz nesuđeni hotel Kosmos ispisan na našim lažnim priznamicama, po svom imenu te po pratećim natpisima na metro stanici i na istoimenoj megaknjižari podsjećala na Mars, a nas dvoje na dva Marsovca koja su zaokupljena samo samima sobom unatoč brojnosti ostalih Marsovaca.

Vratili smo se na Crveni trg, u blizini ogromnog trgovačkog centra GYM-a (Generalni Unvierzalni Magazin). Osjećaj „marsijanizma“ pojačava natpis *Egoist* – svijetleća reklama iznad istoimenog trgovine. Osim naziva trgovine, Marsovac sam bila i kada sam se u jednom od restorana na Arbatu uplela u raspravu američkog turista i ruske konobarice. Od svih mogućih Rusa koji govore engleski uplela sam se u raspravu u svojstvu prevoditeljice koja je s ruskog (kojega ne poznajem) prevodila na engleski. B. me pokušao zaustaviti, ali nije uspio. Iz nekog razloga, osjećala sam se pozvanom posredovati u raspravi. Kasnije sam, razmišljajući, zaključila da je zapravo prevladala moja unutarnja priroda poznata pod nazivom „karakter“. Jednim dijelom ona je uvjetovana dojmom da se svi skupa prečesto ne razumijemo i da sam dužna protumačiti ono što mi se čini razumljivim. Pitanje je, naravno, jesu li tumačenja doista ispravna. To pitanje za sve nas nema jednoznačan odgovor. Istina je, čini se, da je tumačenja onoliko koliko je i nas samih. Takvo me razmišljanje rastužuje...

Natalija se u međuvremenu vratila s izleta, na koji je otišla početkom vikenda, i stan je dodatno ukrasila svježe ubranim gljivama. Ne znam kako, ali imam dojam da razumijem sve što nam govori. „Prevodim“ B.-u: kupala se u jezeru, temperatura zraka bila je posve dovoljna (+16 stupnjeva C), ne, nije joj bilo hladno... upravo suprotno, kupanje ju je divno osvježavalo od branja gljiva i skupljanja jabuka, da, svakako će se kupati u Dravi kada dođe u Osijek, ako ne

bude leda neće joj smetati ni kupanje u zimskom razdoblju godine... Uz jabuke, balet i metro, danas se Moskva u mene upisala Natalijinim gljivama i vizijom jezera. Zapamtila sam oblik gljiva, čak i miris, kao i Natalijinu priču o šumi u kojoj ih je otkrivala.

Polina nas je napustila jer je prihvatila vođenje skupine turista po obližnjim manastirima. S Polininim odlaskom u potpunosti nam se posvetila Natalija. Predložila nam je neke lijepe zajedničke šetnje tako da smo na rođendan moga brata (14. 9.) obilazili bulevare – Gogoljev, Tverskojev, Strasnog, Petrovski... i ja sam se u toj šetnji ponašala kao u proslavi Dinkova rođendana. Moskovsko slavlje! Sunčano, toplo i raspejvane duše.

Izbijanjem na Karjetni rad zadržali smo se u prostoru poznatim pod nazivom Tri teatra. Fotografirala sam skulpturu *Tihog Dona* i Žurdom (novinarski dom – mjesto na kojemu se odvijala radnja Bulgakovljeva romana), a zatim i specijalitete uzbečkog restorana *Čaihona nr. 1* čije bi ime u prijevodu značilo *Čajna soba broj 1*. Počastili smo se uzbečkim specijalitetima (ime im ne znam ponoviti) i Natalijinim pričama o Uzbekistanu. Natalija je rođena u uzbečkom Taškentu, ali je nakon prvog dolaska u Moskvu u njoj trajno ostala. Govori nam da je Uzbekistan za nju najljepša zemlja na svijetu. Uzbeki su pretežito muslimani, svi beru pamuk te je cvijet pamuka motiv i na porculanu na kojemu nam je poslužen ručak. Smečkasti umak poslužuju nam prvi. Dok čekamo ostatak jela doznajemo kako se umak naziva *granadida* je načinjen od nara (šipka). Njime i octom zalijevamo ražnjiće od janjetine.

Za ručkom nam je Natalija pričala o kružnoj strukturi Moskve. Iscrtavala ju je pokretima prste na šari uzbečkog stolnjaka.

„Epicentar“ Moskve je Kremlj – trenutačno sjedište predsjednika i crkvene uprave. Odmah uz samo središte nalazi se i prvi krug. U prvom krugu živi aristokracija – „dvorjani“, a u sljedećem, u Zamoskovrječju – bogataši (ondje se svojedobno nalazilo 3000 crkava jer je svaki bogataš zbog svijesti da „bogatstvo grije“ gradio svoju crkvu

namijenjenu ponajprije otkupu grijeha bogatstva). Treći krug, odnosno, treća zona namijenjena je inteligenciji (u njoj stanujemo). Naziva se Univerzitetska četvrt i u njoj se nalazi oko 30 instituta, Akademija, Sveučilište Lomonosov, studentski domovi i stanovi intelektualaca. Ostali krugovi danas se teško mogu jasno označiti i imenovati. To je razumljivo zbog šarolikosti koja se posljednjih godina sjetila u Moskvu: poput Zagreba, i Moskva je kritizirana zbog metropolizacije u kojoj centar zagušuje samoga sebe te čini svojevrsnu barijeru provincijama. Prvi krugovi Moskve povezani su najljepšim, obnovljenim stanicama metroa (Novoslobodskaja, Kijevskaja, Majakovskaja, Ploščad revolucije, Sretenskiy bulevar...) koje posjetitelji obilaze kao samosvojnu ekskurziju.

Natalija nas vodi do stanice metroa koja će uskoro promijeniti ime i nazivat će se Dostojevskaja po slavnom piscu Fjodoru Mihailoviču Dostojevskom. Njezino se otvaranje već dugo odgađa, a kao razlog odgađanja navode se opasnosti od potencijalnog lošeg utjecaja slika kojima će zidovi stanice metroa biti oslikani na osjetljive osobe sklone samoubojstvu. Pretpostavlja se da će se sljedeće godine u proljeće ipak stanica otvoriti te da će jedna od slika biti lik samog Dostojevskog, a druga, posebno sporna, prikazivat će Raskolnikovu iz romana *Zločin i kazna* kako sjekirom prijeti žrtvama. Pored stanice nalazi se muzej, a zapravo je riječ o krilu Marijinske bolnice u kojemu je Dostojevski ranije živio. To je krilo bilo namijenjeno za smještaj siromašnih, u njemu se pisac rodio i ondje je proveo svoje djetinjstvo.

Dvije stanice metroom stiže se do stanice Čehovska. Ta stanica izlazi na širok bulevar koji je poznat po spomeniku Sergeju Jesejinu, a u neposrednoj blizini spomenika nalazi se muzej Maksima Gorkog. Tu se ispostavlja da je današnji muzej Maksima Gorkog lijepa i moderna vila, također mjesto gdje je živio. Nasuprot muzeja nalazi se crkva. Ona je pak važna zbog toga što se u njoj vjenčao Aleksandar Puškin, a ukrasio ju je arhitekt Fjodor Šehtelj. Sviđaju mi se njegovi ukrasni elementi – valovito, mramorno stubište, svjetiljke u obliku meduze i brončana brava u obliku morskog konjica.

Hodali smo tim dijelom grada sve do gradskog muzeja smještenog u kući A. P. Čehova. Nakon toga muzeja Natalija nas je povela prema nedalekom ribnjaku. Tajanstveno nas je pitala pogađamo li uz koje bi književno djelo ribnjak mogao biti vezan, na koncu se ispostavilo da je riječ o prvoj sceni romana Mihaila Bulgakova *Majstor i Margarita*.

Tu je i stan u kojem je nekada živio Bulgakov, a koji danas ima status muzeja. U istom dvorištu nalazi se i kulturni centar Dom Bulgakova, poznat po svojim udobnim restoranima i stiliziranom „tramvaju s gumenim točkovima“ koji vozi u ovom dijelu grada. Pogled na crveni tramvaj u meni pokreće niz asocijacija: *Majstor i Margarita*, Berlioz, Anuška i njezino proliveno ulje, Berliozov pad pod tramvaj, Barcelona, Gaudi, Sagrada familia, tramvaj, Gaudijeva pogibija pod tramvajem, ponovno Bulgakov, Berliozov neodlazak ni u pakao ni u raj nego u ne-bitak.

Uz dovratok ulaza u stubište kuće nalaze se sove, a u samoj je kući još uvijek sve „kao prije“. Penjemo se u stan u kojemu je nekada živio Bulgakov i u kojemu sve još uvijek podsjeća na život koji se pretočio u književnost – pisaci strojevi i prostor u kojemu je Bulgakov održavao književne večeri.

Zahvaljujući Nataliji odjednom prepoznajem ulice i zdanja iz romana... Prepoznajem stube, čujem njihov zvuk, ali i Institut književnosti na Tvarskom bulevaru broj 25, restoran *Gribojedov* s nezaboravnim balom kojeg je priredio Arčibald Arčibalovič. Obilazimo i upijamo... U restoranu *Margarita* može se naručiti izvrstan *business lunch* u koji je uključen bokal vina i vareniki od višanja.

Premda smo imali nakanu obići i muzej Vladimira Majakovskog – jedinstvenu četverokatnu konstrukciju koja odražava pjesnikove avangardne ideje kao i imanje Lava Tolstoja²⁴, od tih smo ideja ipak

24 Da bi se došlo do imanja Lava Tolstoja potrebno je odvesti se četiri metro stanice sve do stanice metroa Park kulture. Ondje se nalazi stari dio Moskve poznat pod nazivom Hamov-

odustali jer smo bili premoreni. Natalija nam je objasnila da se u muzeju Majakovskog u punoj mjeri osjećaju nada i očaj s početka dvadesetog stoljeća, a da sobica na zadnjem katu na neki čudan način prenosi i danas strahotu zbog koje je Majakovski u njoj završio život.

Za obilaska Kremlja susreli smo se i s Polinom. Natalijina sreća zbog kratkog boravka uz Polinu puno više je sličila na rastanak nego na sastanak. Nisam mogla ne pitati se kako roditelji uopće prežive odrastanje i odlazak djece... Kako bismo razgovor skrenuli u neke druge vode, nabrajali smo usvojene ruske riječi:

zdravstvujte – pozdrav
djenge – novci
kitajac – Kinez
kvartir – stan
harašo – dobro, lijepo
spasiba – hvala (od spasi ga Bože)
rabota – rad
boja – cvijet
divno – čudno
sabaka – psi (općenito)
pjas – muški pas
mjeso – meso
tovariš – drug (iz vremena kada su svi
bili jednaki, danas su mnogi „gospoda“)
les – šuma

Riječi su važan dio moga života. Kako sam roman o Osijeku – *Bizarrij* okončala u noći odlaska na put, priča kojom me Natalija najsnažnije povezala s Moskvom jest Napoleonovo paljenje ovoga grada.

niki. U gostinjskoj sobi drvene kuće sačuvani su klavir i medvjede krzno. U toj se prostoriji može čuti snimka Tolstojeva glasa. Pored kabineta naslonjen je njegov čuveni bicikl.

Napoleonu je u prilog išla činjenica da je Moskva u njegovo doba mahom bila izgrađenog od drveta. Moskvici su nakon te strašne devastacije grad podizali koristeći materijale postojanije tekture. Napoleonovo paljenje Moskve podsjetilo me na srodan događaj u našem kraju. Savojski je, naime, koncem sedamnaestog stoljeća jednako tako postupio prema Sarajevu. Čudna koincidencija bila je ta da je u pohod na Sarajevo krenuo iz Osijeka. Bio je siječanj, turska vojska je zimovala i nije bila u pripravnosti, a Savojski je, uz taj podatak iskoristio i svoju sposobnost da iz Osijeka put do Sarajeva pregazi za svega 11 dana.

Srodnost slavenskih mentaliteta učinila je desetodnevno boravljenje u Moskvi bržim no što sam zamišljala. Jutarnja prometna gužva na putu prema aerodromu i zastoji na 16-tračnim prometnicama doveli su me do zaključka kako je za ovaj dio svijeta izoliranost bila korisna barem u dva navrata: za razdoblja baroka kada je razvijan posve osebujan graditeljski stil i za vrijeme tvrdog komunizma kada je sklonost kulturi bila više od utopije ili bijega od stvarnosti. Možda je nadilaženje izoliranosti put prema kreaciji... ili je kreacija zahtjevnija spram same sebe i nametnutih uzora te se ponajbolje razvija u izolaciji.

Pregled putovnica prekinuo me u razmišljanjima. Jedan gospodin zaustavio je protjecanje našeg reda zbog problema s priznanicama. Prvo se nije mogao sjetiti gdje ih je ostavio, zatim je tvrdio da ih je zaboravio u hotelu. U jednom času, policajci su počeli pristizati i njegove izjave su postajale sve kompliciranije, a prizor – beznadan. Kada sam i sama dospjela na red, ponovila se neugoda koju sam netom odgledala. Mogla sam barem pretpostaviti da će se problem lažnih priznanica pojaviti... Premda sam ih sačuvala, nisam ih željela pokazati, iz bojazni da bi se uvidom u njih lako moglo utvrditi da u hotelu *Kozmos* uopće nismo boravili te da bi se neprijavlivanje policiji moglo obiti o glavu Paulini i njezinoj mami. Nakon što su počeli pristizati i ostali policajci, promijenila sam mišljenje i počela

prijavljivati – jedan po jedan (priznanica je sadržavala 2 formulara). Na koncu su kontaktirali i hotel *Kozmos* koji je potvrdio da smo kod njih boravili i policajci su nas propustili... Doista sam pomislila da sanjam. Službenik hotela *Kozmos* naveo je broj sobe u kojoj smo boravili i još neke detalje, ni sama više ne znam koje.

Uz svu svoju nepredvidivost, *Kozmos* se pokazao gotovo jednako dobrim domaćinom, ravnim Polini i Nataliji, njihovim nematerijalnim darivanjima, gljivama i jabukama...

Ipak, iz nekog razloga, dok je avion probijao nakupine sivila za slijetanja u Zagreb, nije me napuštala misao o kozmičkim prijevarama, među inima spominjem onu – o mekoći i bjelini oblaka.

U međuvremenu, dogodilo se mnoštvo početaka: školske godine, tjelovježbe, prijateljskih susretanja odbačenih s prošlim ljetom. Iako mi se ljeti redovito čini da se više nikada neću uspjeti vratiti u radni ritam, još uvijek se čudim lakoći s kojom pristajem na prilagođavanje. Mislim da su razine i brzine prilagođavanja proporcionalne našem osjećanju moći. Najbrže se prilagođavamo kada ne postoje alternative. Bez njih i loše postaje dobro.

Sutra dolazi Polina. Prvo smo s dogovorili za susret u Vinkovcima, na kraju se ispostavilo da postoji zgodnija veza izravnim autobusom iz Beograda za Osijek.

Pitam se, nije li posljednjih dana osjetila da je, pišući ovo, spominjem – time i dozivam...

P. S. Odmor od pisanja tražila sam u crtanju Polinina portreta. On sada putuje prema njoj u Moskvu, a nestrpljenje i radost iščekivanja njezina komentara svakoga dana sve su veći.

Apodemijski savjetnik

*P*utujući opažamo, upijamo, izgrađujemo vlastite osobnosti i (pre)obličujemo već oblikovana stajališta. Motivi kretanja na put različiti su za svakog od putnika, a sukladno njima razlikuju se i očekivanja od onoga što bi putovanje trebalo donijeti. Neka pravila ipak su poznata i rezultat su neizmijenjene ljudske prirode i izmijenjenih (tehničkih) okolnosti suvremenih putovanja.

Apodemijski savjetnik načinjen je za sve one putnike koji su slučajno ili hotimično postali suvremenim hodočasnicima.

Itinerarij¹⁴⁰

Itinerarij u izvornom značenju podrazumijeva popis postaja na rimskim cestama te svoj začetak pronalazi u djelima kao što su Antoninov *Itinerarij*, Ptolomejeva *Geografija*, *Kozmografija* Anonima Ravenjanina ili, primjerice, *Periplu* (O plovidbi, Moreplovu ili Peljaru) anonimna grčkoga geografa Pseudo-Skilaka s opisima Mediterana i Crnoga mora iz 4. st. pr. Kr.

¹⁴⁰ Itinerar ili itinerarij (lat.) 1. Putni vodič s potrebnim podacima; karta s podacima o cestama, postajama ili morskim putovima i lukama; izradio se od antike (Pausanija), preko sr. vijeka do modernih i. (bedeker). Važan izvor za topografiju i toponomastiku. 2. Razrađen plan putovanja. 3. Vozni red (turističkih brodova). (Proleksis online enciklopedija, <http://proleksis.hr/28396/>)

Kasni srednji vijek razvio je hodočašće kao omiljeni oblik pobožnosti. Hodočasnici su najradije posjećivali tri sveta mjesta – Jeruzalem (središte Svete Zemlje i kršćanstva), Rim (sjedište *sluge slugu Božjih*) i Compostelu (svetište apostola sv. Jakova Starijeg u pirinejskoj Galiciji). Pripreme hodočasnika otpočinjale su puno prije samoga putovanja, a podrazumijevala su i proučavanje pisanih savjeta kako o duhovnim tako i o praktičnim pripremama za hodočašće. Pojava je sezala toliko daleko da su se pojavile i hodočasničke molitve (lat. *Itinerarium clericorum*) koje bi katolički svećenici trebali čitati i moliti kada su na putu.

Današnji intinerariji donose obavijesti o odabiru i slijedu putničkih postaja te rasporedu i načinu putovanja. Oni su istodobno važne odrednice suvremenog nomadizma i „kovčežništva“ u kojemu putnici hodočaste svojim iluzijama skrivenim u mjestu odredišta.

Osobne isprave

- ♦ putovnice
- ♦ vize
- ♦ međunarodna vozačka dozvola
- ♦ kopije dokumenata
- ♦ bankovne kartice
- ♦ karton cijepljenja
- ♦ osiguranje (zdravstveno, od otkaza putovanja)
- ♦ pinovi kartica
- ♦ pinovi mobitela i drugih naprava

Pametne naprave

- ♦ mobitel
- ♦ tablet
- ♦ memorijski štapić
- ♦ memorijske kartice
- ♦ pametne slušalice

- ♦ fotoaparat
- ♦ punjači za sve navedene naprave

Odjeća

- ♦ šešir
- ♦ pamučna kapa
- ♦ nekoliko svilenih šalova
- ♦ lepeza
- ♦ rublje
- ♦ majice bez rukava
- ♦ majice kratkih rukava
- ♦ majice dugih rukava
- ♦ traperice
- ♦ trenirka
- ♦ kratke hlače
- ♦ tajice
- ♦ dvije suknje (svilene ili pamučne i u dvije različite boje)
- ♦ dvije pamučne veste na kopčanje
- ♦ jedan kardigan
- ♦ vjetrovka
- ♦ kupaci kostim
- ♦ japanke, tenisice, sandale
- ♦ spavaćica

Kozmetika

- ♦ kreme za lice
- ♦ pasta za zube
- ♦ četkica za zube
- ♦ zubni konac
- ♦ šampon, sapun
- ♦ sredstvo za čišćenje lica
- ♦ kreme za lice (dnevna i noćna)
- ♦ blazinice

- ♦ aceton i lak za nokte
- ♦ set za manikuru
- ♦ krema za ruke
- ♦ antiseptičke maramice
- ♦ maramice za čišćenje naočala
- ♦ parfem
- ♦ nakit (naušnice, ogrlica, prsten)

Lijekovi

- ♦ kreme protiv štetnog djelovanja sunca
- ♦ aktivni ugljen
- ♦ sredstva za obnavljanje crijevne flore
- ♦ krema ili sprej protiv uboda insekata
- ♦ krema ili sprej nakon uboda insekata
- ♦ Maxflu
- ♦ Septotele
- ♦ Andol
- ♦ Aspirin
- ♦ antibiotik
- ♦ flaster
- ♦ hladni gel za uganuća
- ♦ antibiotska krema

Ručna prtljaga

- ♦ jastučnica (uloži li se u jastučnicu nepotreban odjevni predmet ona postaje jastukom)
- ♦ krema za ruke
- ♦ antiseptični gel ili maramice
- ♦ papirnate maramice
- ♦ olovke
- ♦ blok
- ♦ sunčane naočale

- ♦ kapa
- ♦ šal
- ♦ kablovi za pametne naprave
- ♦ slušalice
- ♦ fotoaparati
- ♦ knjige različitih žanrova
- ♦ zvučne knjige
- ♦ adresar
- ♦ plan putovanja
- ♦ putne isprave
- ♦ čarape

Hrana

1. Ne piti vodu iz slavine, a u posebno rizičnim odredištima ne upotrebljavati je ni za pranje zuba.
2. Led koristiti jedino ako je od flaširane ili prokuhane vode.
3. Ne kupovati hranu koja se prodaje na ulici.
4. Ne jesti sirovu hranu i sve namirnice koje su bile u dodiru s neflaširanom vodom. Izbjegavati voće i salate.
5. Ne konzumirati podgrijana jela nego samo ona koja su netom skuhanu. Kuhana hrana koja nije čuvana u hladnjaku sigurna je unutar dva sata od zgotovljavanja.
6. Jest samo ono voće koje je moguće oguliti.
7. Od kuće ponijeti: lanene sjemenke, suhe šljive, bademe, žlicu i nož (u kuferu), instant-kavu, oštro piće u malim bočicama

Let zrakoplovom

1. Izbjeći dehidriranost redovitim ispijanjem što većih količina vode te izbjegavanjem kofeina i alkohola. Dehidriranost uzrokuje glavobolju, suhoću usta i kože te opću slabost organizma na koju dodatno utječe zrak koji kruži avionom.
2. Krenuti dobrog zdravstvenog stanja jer let zrakoplovom može doprinijeti oslabljenju imuniteta.

Jasna Horvat
ANTIATLAS

Naklada LJEVAK d.o.o.
Kopačevski put 1c, Zagreb
www.ljevak.hr

Za nakladnika
PETRA LJEVAK

Lektura i korektura
IVANA BULJUBAŠIĆ

Oblikovanje i priprema
RAM

Tisak
Feroproms

ISBN 978-953-303-786-8 (meki uvez)
ISBN 978-953-303-787-5 (tvrdi uvez)

www.ljevak.hr